

Det Siette Capitel.

Om Nye Kiøbenhavn og Christianshavn

(164) **Stadens Udvidelse.** Hidindtil haver jeg giennemgaaet det gamle Kiøbenhavn eller den Deel af staden, som fandtes for Kong CHRISTIAN IV. Tid. Denne store Konge, som i sin langvarige Regering, foretog sig saa mange andre priselige Ting, til sine rigers og Landets Ophav, var blandt andet betænk paa sin Residentz-Stads Udvidelse, særdeles paa den Øster- og Søndre-Side. Den gamle Øster-Port, som da var lige ud for Enden af Øster-Gade, blev, tillige med de forrige Volde og Graver, som løbe fra Gammel-Holm tvers over Hallands-Aas, gandske demolerte, følgelig Havet selv, eller egentlig Havnen imellem Amager og Siælland, sat til Stadens Grendse mod Østen og Nord-Ost. Hvor stor denne Forøgelse var, sees best, naar man forestiller sig tillige, at Gothers-Gade, som da først blev anlagt, var, hvad Grunden angaaer, skiulet med de forrige Volde, hvilke dog ikke gik saa lige til, som Gaden nu gaaer, men bøjede sig i begge Ender ind ad: derimod bleve de nye Volde og Fæstnings-Værke udstrakte næsten lige i Øster og Vester, fra Aabenraae eller Tornebusk-Gaden af, indtil den Strand-Bredde, som berøre det siden anlagte Citadels yderste Bastioner. Denne Forandring, som i (165) i Aaret 1608 blev begyndt, gjorde Kiøbenhavns Grund mere end én gang saa stor som tilforn, men at samme blev afdeelt i Gader og Qvarterer, samt disse saa tet bebygte som de nu findes, udkrævede halvandet Hundrede Aar.

En anden Tilvæxt noget mindre, skiønt ogsaa temmelig stor, fik Staden kort efter, paa Amager-Land, hvor Høystbemeldte Konge lod anlegge og med Volde omgive den nye Bye, som af sin Stifter, blev kaldet Christianshavn. Dens Grund var af Begyndelsen meget nedrig og moradsig, indtil den store Canal blev gravet tvers igiennem, og den opkastede Jord brugt til at fylde og forhøye det øvrige med, hvilket derhos, særdeles mod Havnen, blev befæstet ved kaastbare Vulværke. Jeg forbiegaaer det nye Værks Indtagelse i Kong CHRISTIANI V. Tiid, hvorved jeg ikke længer vil opholde mig, men henvise Læseren til det Skrift Origines Hafnienses, som giver lidet udførligere Efterretning om Stadens adskillige Udvidelse i de ældre Tider. Men paa dette Sted maatte med faa Ord vises Grund til dens Afdeeling i gammel og nye Kiøbenhavn, samt Christianshavn.

Nye Kiøbenhavns Grændser. Nye Kiøbenhavns Grændser befatter da i sig alt det, som ligger uden for Gothersgade og Hallands-Aas, særdeles det dobbelt St. Annæ Qvarteer og Friedrichs Qvarteer, med Nyeboder og Nyehavn, indtil Toldboden. Fordum var det en Forstad med Haver og Lysthuse, nu findes der de allerrugulaireste Gader og nogle af de prægtigste Bygninger, hvis Beskrivelse jeg ligeledes gandske kortlig og i et lidet Begreb, vil foretage.

Rosenborg Slot. Her udkræver Ordenen at begynde med det Kongelige Slot Rosenborg, som ligger nær ved Nørre-Vold, og fordum laae gandske uden for Byen, skiønt det ikke varede længe, førend det der i blev indlemmet, (166) formedelst Voldens Udflyttelse, som sagt er. Bygningen foretog Kong CHRISTIANUS IV. Anno 1604, og da den ikke bestemtes til nogen bestandig Residentz for den Kongelige Familie, men alene til Hans Majestæts egen Retraite og Forlystelse i den derhos anlagte kostelige Have, saa bestaaer den kun af en Huus-Længde, som er tre Loft høy, men

allevegne meget net og ziirlig prydet paa Gotisk Facon, med Billed-Værk og andet Steenhugger Arbeyd. Mod Haven har det et temmelig høyt Taarn paa 6 Etager og et anseeligt Spiir, men mod Gaarden tvende noget mindre Taarne, og imellem dem det fierte uden Spidse, hvor i Opgangen er til alle Etager. Tækningen er over alt af Kaaber. Neden til er det omgivet med Graver og Volde, samt disse beklædte med en Muur. Som det derfor, paa nogen Maade, kand holdes for en liden Fæstning, saa gives Slots-Forvalteren stedse Navn af Commendant, og hver 24 Timer afløses Vagten, som ellers hører til Stadens Garnison.

Den nederste Etage haver, foruden nogle Cabinetter, begge deres Majestæters Gemaker med kunstig Malning og Antiquer, men meget kostbare Meubler (*).

(*) I Veggene af Dronningens Forgemak, saa og over Dørrene sammesteds ere adskillige Skabe, som giemme en Deel Kunst-Stykker af smaa Malninger, samt dreyede og udskaarne Ting i Rav, Perlemor, Elphenbeen og deslige. Der iblandt er meget saadant, som skattes dobbelt rart i den Henseende, at visse Kongelige Personer egenhændig have forfærdiget det. I denne og flere Henseender kand Rosenborg Slot ansees baade for et Konst og Skat Kammer saa det ikke mange Steder i Europa haver sin Lige, thi alt hvad her sees, er enten Kunst eller Kaastbarhed.

Fra den eene Ende til den anden, gaaer i Muren (167) et Tale-Rør, som sender den sammentrykte Lyd Slottet igiennem. Den anden Etage haver adskillige artige smaa Gemaker og blant eet, beklædt paa alle Sider, saavelsom under Loftet og endeel af Gulvet med Speyl Glas, hvilket ved at mangfoldiggjøre alting, setter mange Uvidende, ved Indtrædelsen i Forundring. Ligeledes et andet lidet Gemak, hvis lakerte Vegge prange med en Mængde af de derpaa fastsatte Perler og Ædelsteene, saasom Amethyster, Tyrkoser og Smaragder.

Adskillige Kostbarhed. Den tredje Etage saasom højest og sikkerst, bruges til at forvare de mange Kostbarheder, hvilket sielden findes samlede paa eet Sted, i saa anseelig Mængde. Den store Sal, som gaaer igiennem Huset og vel rummede et Tusinde Mennisker, haver Veggene behængte med meget prægtige vævede Tapeter, forestillende Kong CHRISTIANI V. ni Erobringer til Lands og tre Seyerrige Søe-Slag. Arbeydet som er gjort i Køge, viser alting, endogsaa Kongens og hans Generalers Ansigter, saa livagtig, som de kunde være malede med den beste Pensel. Salens Plafond er belagt med konstig Stucator-Arbeyd, hvis Indhold Kong FRIDERICI IV. Velgierning, ved vornede Rettens Afskaffelse og en regulair Land-Milities Oprettelse. Ved Salens eene Ende, sees den til Kroningen brugelige Himmel, som dækker Thronen, og derhos 3 Sølv-Løver i naturlig Storhed. I Salens anden Ende sees en kaastelig Piedestal af dreven Sølv-Arbeyd, og derpaa det store Sølvfad som bruges ved de Kongelige Børns Daab, da derpaa settes endnu en anden større Vase af purt Guld. Saa mange Kongelige Børn som derpaa døbes, saa mange af deres Navne findes og derpaa udstukne. I adskillige Cabinetter under Taarnene, ved Salens Side, er det egentligen at de forbemeldte Kostbarheder med Forundring beskues, (168) nemlig de Kongelige Regalier, saavel ældre som nyere, saa som Croner, Sceptere, Sværd, Æbler og andet, his Ædelsteene af usedvanlig Storhed, saavelsom det konstige Arbeyd, af uden og indenlandske Kiendere, agtes uskatterligt høyt. Allermest admireres den Ametyst som ved Croningen settes over den Kongelige Elphenbeens (*) Throne, hvilken Steens Storhed og Reenhed gjør, at den holdes for, i hele Verden ikke at have sin Lige, hvorfor dens Model alene sees bestandig fæstet paa Thronen.

(*) Uden Tvivl er denne saa kunstige som kostbare og med Sølv-Billeder zirede Thronens Materie egentlig Hornet af den Grønlandske Søe-Eenhjørning, som forud da den var mindre bekiendt, agtedes lige ved Guld. Næst ved staaer Dronningens Throne af massiv Sølv.

Regalier. I samme, saavel som i flere Cabinetter, findes paa adskilligt Gammeldags Arbejd indfattet, saa mange rare og store Edelsteen, at Juvelerne selv maa admirere baade Mængden og Kostbarheden. (**).

(**) Blant andet sees her med Forundring det usedvanlig prægtige Ride-Tøj, som Kong CHRIST. IV haver betient sig af, da hans Cron-Printz Christian holdt Bielager. Pistol-Hylsterne af Guld med Diamanter garnette, og i Ride-Tøyet i sig selv over alt staferet med en Mængde af Juveler og Perler, hvilket alt viser, at skønt forrige Tiders daglige Leve-Maade var langt tarveligere end nu omstunder, saa havde dog det Menniskelige Sind da ikke mindre Smag paa forføngelig Pragt og Herlighed. Tiden omskifter Moden, men ikke Sindet.

Atter i et andet Cabinet forvares det af Høysalig Kong CHRISTIANO VI. Bekaastede fuldstændig Tafel-Service af purt Guld, saa massiv og tillige saa vel arbejdet, at neppe noget andet af samme Slags overgaaer det i Priis af mange Tønder Guld. Endnu et andet (169) Cabinet bevarer en stor Samling af rareste Arbejd i Glas og Crystal, særdeles mange Facons af kunstige Drikke-Kar, efter forrige Tiders Smag og Sedvane. Mange andre Ting, som gjøre dette Slot mærkværdigt, her at forbigaae, vil jeg endnu erindre det Cabinet, hvor nogle Stykker af vore Høyloflige Kongers Klædning forvares, og hvor af endnu vissere end af deres Portraiter, kand sluttes de ældre Tiders adskillige Klæde-Dragt. Blandt andet vises her den Hue, som Kong CHRISTIAN IV. havde paa, da han i et Søe-Slag under Holsteen, mistede sit eene Øye, i det han stod paa Skandsen og Commanderede. Den er meget blodig, men ellers skikket som en gammeldags Nat-Hue med halv Overtræk af Lærret.

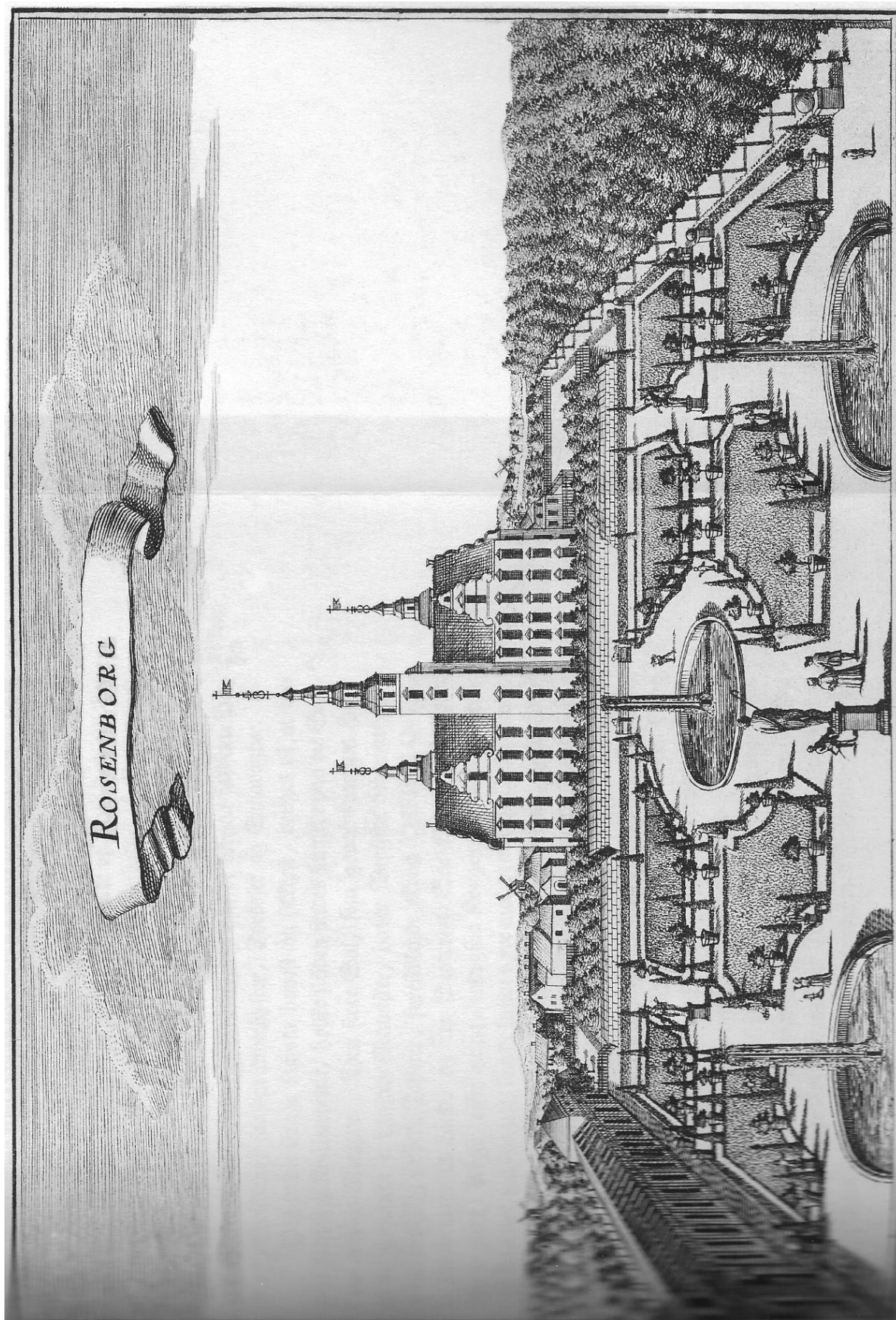
Kieldrene under Rosenborg savne heller ikke deres Raritet, nemlig blandt andre kostbare Vine, en uforgængelig Levning af den Rhinske Viin, som blev indlagt til Høystbemeldte Kong CHRISTIAAN IV Cronings-Fest. Da nu denne holdtes Anno 1596, saa er Viinen i indeværende Aar 168 Aar gammel, skønt deraf undertiden allernaadigst skænkes noget lidet til syge Patienter, men ogsaa aarligen tilløses saa meget, at Fadet ikke tømmes, følgelig altid beholder sin Alders høye Priis.

Rosenborg Slots-Have. Rosenborgs Slots-Have, hvis Længde er 925 men Breden 600 Alne, lades, af Kongelig Naade aaben til Spatseer-Gang for alle skikkelig Folk. Den er vist nok én af Stadens store Herligheder, ligesom den og stedse holdes i fuldkommen god Stand. Dens mange og høyt bevoxne Aller, Lyst-Qvarterer, Hvile-Steder, Spring-Vande, og konstige Statuer af Kaaber, Bly, Marmor, og Sand-Steen, gjøre, at den er Slottet, ligesom Slottet er den Værd, eller (170) ret Kongelig, særdeles distinguerer sig blandt Statuerne, en Hercules, som river Struben ud paa en Løve, alt sammen af eet Stykke hvid Marmor, giort 1709 i Florentz, af Johan Baratta (*).

(*) Saa og den Statue, af Metal som forestiller Hesten dræbt af een Løve, hvis Historiske Hensigt Kong Christ. IV nogenledes gav tilkiende ved en Medaille, som viser samme Sind-Billede og derhos de Ord:

Frstra te opponis, frenande Caballe, Leoni.

Albus eres, rubeus si modo pergis, eris.

Laureer-Huset med sine Pavillons ved Siden af denne Have, er over 250 Alne langt og indeholder alt hvad man i den Art kand vente, ja meget mere, nemlig, at de skønneste Laurbær-Træer staae ikke her i Balger, men i den faste Jord, og savne dog saa lidet Ildens Varme om Vinteren, som Solens om Sommeren. Orangerie-Huset har ikke mindre det, som kand fornøye en Elsker af Væxterne og deres kunstige Pleye i disse Lande, hvor Orange-Træerne sielden sees større end i det Huus. Igiennem dets Gulv og Mure, ledes Varen i fordelte Rør, saa længe omkring, frem og tilbage, at næsten intet af den sildes, en dens gandske Kraft fordeeles jevnt og allevegne lige tempereret. Ved den Indretning spares meget Brænde, som ellers ville udkræves, og det som endda gaar med, er ikke lidet.

Guld-Huset. Østen for Rosenborg i Rigens-Gade, er Guld-Huset, som nu omstunder svarer bedre ti sit Navn, ved at spare en god Deel af Landets Sølv og Guld, end da det Anno 1668 blev bygget og saaledes kaldet efter sin første Bestemmelse, hvilken var at gjøre Guld ved Alchymistiske Operationer. Den Italienske Doct. Burri, som siden havde en underlig Skiebne, stod ved anskreven hos Kong FRIDERICO III, hvis (171) Lyst til samme Studium, er bekiendt. Slutningen var, som sedvanlig. Man beholdt det dertil opbygte Huus med sine Ovne og store Indretninger, Huset beholdt ogsaa sit Navn af Guld, i hvis Sted man først brugte det til et Qvæst-Huus, men i dette Seculo til et Fabrik-Huus, der at gjøre Klæde og deslige uldne Vare til Armeens Mondering. For faa Aar siden afbrændte, ved vaade Ild, den største Længde ud mod Gaden, da tillige toges stort Tab paa Uld og Væver-Stole. Men som Husets aarlige Vinding paa sine Fabrik-Vare, er meget betydelig, saa blev uden Forhaling opført en meget større og anseeligere Bygning, hvor mere end et Hundrede Væver Stoles holdes i bestandig Gang og levere alt de klæde, som baade Land- og Søe-Etaten Mondering udkræver, følgelig er denne Fabrik én af de allerstørste i Europa. Siden dens Anleggelse ved en Hollænder, navnlig Lambert, haver den giennemgaaet mange Fataliteter, men lykkeligen overvundet dem alle.

Stokker-Huset. Norden for Guld-Huset er Stokker-Huset, eller det Militaire Arrest-Huus, hvor ikke alene de af den Etat til Slaverie, paa visse Aar, eller paa Livs-Tiid condemnerte, men ogsaa alle andre af det Slags, hensettes til grovt Arbeid, som forudm blev satte paa Bremer-Holm. I samme Stokker-Huus, som Kong FRIDERICUS IV. af nye lod opbygge, og til Sikkerhed indrette, holdes ugentlig en combineret Rettergang, under hvilken alle de maa sortere, hvis Forbrydelse er af det Slags, som kunde udkræve et piinligt Forhør(*) (172).

(*) Foruden dette Fængsel og Stadens borgelige Arrest-Huus eller Slutteriet, som tilforn er anmeldet, findes endnu et tredje Fængsel i det saa kladte Blaa-Taarn, ved den lange Broe, men samme er egentlig alene for udenbyes Misdæere af Kiøbenhavns-Amt, skjønt det ogsaa undertiden logerer nogle Hoff-Tienere af det Slags, som kunne have gjort sig uværdige til bedre Medfart: Det Blaa Fange-Taarn, saasom Amtets og Hoff-Statens ordentlige Fængsel, var efter forrige Tidens Vedtægt, paa Residentz-Slottet selv, og det nærværende Blaa-Taarn haver alene arvet Navnet deraf.

Øster-Port. Ikke langt fra Stokker-Huset er nye Øster-Port, saa kaldet efter den gamle Port, som jeg nyeligen erindrede at have ligget paa Øster-Gades Ende, og altsaa vendt mod Østen, da den nærværende Port af samme Navn, egentlig vender mod Norden. Skjønt den altsaa er ikke gammel, var dog dens Bygning saa forfalden, at Kong FRIDERICUS IV. Anno 1708, lod den af nye opmure.

Citadellets Friderichs-Havn. Næst hos et det meget faste Citadelle Fridrichshavn, omgivet med dobbelte Graver og Volde, anlagt Anno 1658 og fuldført 1663 af Kong FRIDERICO III. Dog siden af Kong CHRISTIANO V. meget forandret og forbedret. Dets Bygning bestaaer af nogle vel indrettede Baraquer for Garnisonen, Commendantens og flere Betienteres Huse samt Proviant-Gaarden, Tøy-Huuset og deslige, alt af Grund-Muur i nogle regulaire Gader, beplantede med Linde-Træer. Kirken, som ligger mod den store Parade-Plads, opbyggt Anno 1704, er en liden men net og ordentlig Bygning, med Spiir paa Taget. Den kaldes Friderichs-Havns Slots-Kirke, hvor af sluttes, man haver af Begyndelsen havt i Sinde, at bygge her et Kongeligt Palais. Bag ved Kirken er Fange-Huset, hvis ulykkelige Beboere kunne høre Prædiken, foruden at føres til Kirken. Denne var at Begyndelsen annecteret til Garnisons-Kirken, men blev Anno 1739 derfra adskilt og fik sin (173) egen Sogne-Præst. Én Frie-Skole for fattige Børn er her ogsaa. Citadellet haver foruden den Port mod Byen, en anden mod Marken, hvis Navn er Norges Port.

Nye-Boder. Den Plads Grønland ligger imellem Citadellets Volde og Nye-Boder. Med dette sidste Navn betegnes en Samling af regulaire men med smaa Huse besatte Gader, hvilke Kong CHRISTIANUS IV. haver ladet opbygger til Boelig for tre Tusende Matrosers og deres Underofficiers Familier, som her boe for sig selv, uden aat forøge Stadens Indqvartering, og sda deres Majestæt vores nu regerende Allernaadigste konge, Anno 1756 forøgede disse Søemænds Tal med en nye Division, saa de bleve 4000 tilsammen, ere og bemelte Nye-boder formerede med fire nye Længder af dobbelt Etage.

Status Equestris Christ. V. Fra Nye-boder gaaer den, saa lange og anseelige, som regulaire Kongensgade, til Forskiel kaldet store Kongensgade, item Adelgaden og Borgengaden, op til Gothersgaden, om hvilken tilforn er meldet, at den gjør Skilsmisse imellem gammel og nye

Kiøbenhavn. Dens Længde fra Nørre-Vold, indtil yderste i Nyehavn er 2100 Alne i lige Strekning, hvilket gjør Gaden rar, baade her og andensteds.

Denne leder os til Kongens Nyetorv, som med et ældre Navn, kaldes Hallandsaas, og er blant Stadens offentlige Pladse, den allerstørste, men af sin Figur noget uordentlig, skjønt omgiven med anseelige Bygninger. Midt paa Pladsen sees Kong CHRISTIANI V. Statua Eqvestris af Blye, opreyst paa en temmelig høy Piedestal, ved hvis fire Sider sidde fire støbte Billeder i overnaturlig Storhed, ligesom Støtten selv. Den er forfærdiget af Abraham Cæsar l'Amourenx som gjorde Begyndelsen dermed Anno 1681 og fuldendte Arbeydet i (174) 7 Aar, Det Monstrum, som af Kongens Hest trædes med Fødder, skal betegne en vis Alliance, sluttet til Dannemarks Skade, med ved Guds Forsyn, frugtløs og forgieves. For en Halvsnees Aar siden, blev denne Statue, paa Kongelig Omkostning, gandske forgyldt, og de der omkring plantede Linde-Træer, som betoge Synet, udryddede.

Charlottenborg. Næst dette Kunst-Stykke, haver Kongens Nyetorv god Anseelse af adskillige Paladser og smukke Huse, fornemmeligen af Charlottenborg, en stor og regulair Bygning af 89 Alnes Brede mod Pladsen og 100 Alnes Længde mod Nyhavn's Canal. Den blev opført Anno 1672 og nogle følgende Aar, af hans Høye-Excellence, Grev Ulrich Friderich Gyldeløve, men siden overdraget til Dronning CHARLOTTE AMALIA, Kong CHRISTIANU V. Efterladte Enke, som gav Huset sit Navn, og der residerede, særdeles om Vinteren, naar hun ikke var paa sit Enke-Sæde Nyekiøbings Slot i Falster. Efter Hendes Majestæt, tilfaldt det i Arv deres Kongelige Høyheder Printz CARL og Printzesse SOPHIE HEDEVIG, efter hvis Død det i nogle Aar stod ledigt, indtil

vores Allernaadigste Konge FRIDERICUS V, som Cron-Printz, tillige med sin nu salige Dronning LOVISE, behagede der at holde Hof, paa nogle Aars Tiid. Bygningen er en firkant omgiven med fire Længder, af hvilke den Facade som vender ud mod Kongens Nyetorv, har et Forspring af tvende Carnaper paa Enderne, og ellers adskillige Decorationer. Blant disse ansees det for noget særdeles, at Pilastrerne ved Indgangen have i deres Capitæler Ørnehoveder, i steden for Snirkler. Blant Gemakerne distingverer sig den mellemste store Sal, som gaaer igiennem de tvende øverste Etager, haver altsaa tvende (175) Rader Vindver og imellem dem et Gallerie for Tilskuerne, naar her er holdt nogen Solennitæt.

Det Kongelige Maler, Bildhugger og Bygmester Academie. Da dette Palais ikke behøves for Hoffet selv, saa haver deres Kongelige Majestæt, blant mange andre Prøver paa sit naadige Behag i gode Kunsters og Videnskabers Fremgang, allernaadigst fundet for got, at indrømme Charlottenborgs fleste Værelser, til den Anno 1754 den 31 Martii giorte ypperlige Stiftelse af et Maler, Bildhugger- og Bygnings-Academie, under Præfidio af hans Høyarvelige Excellenz-Herr Geheime-Raad og Oberhof-Marschalk Grev Adam Gottlob Moltke, saasom alle gode Konsters og Videnskabers store Befordrer. Academiets Directeur Monfr. J. F. J. SALLY, saavelsom dets Professorer og flere Betiente, have her deres Boeliger og tillige beqvemme Forsamlings-Stuer for

Skolarernes adskillige Classer, hvilke i visse daglige Timer, indfinde sig til Underviisning og Øvelse af sine Lære-Mæstere (*).

(*) Om dette Academies Indretning haves udførligere Kundskab af den Kongelige fornyede og forbedrede Foundation, dateret 1758 den 31 Martii, og trykt samme Aar, baade paa Dansk og Frantzøsiske. De som Præmia aarligen uddeelte Guld- og Sølv-Medailler, og end mere de Kongelige Reise-Stipendia, som i Rom, Paris og andensteds gives de unge Artister, hvilke hiemme have viist Prøve paa rare Ingenia, drage allerede den Virkning efter sig, at en Deel saadanne nu kunne findes blandt Landets egne Børn, og ikke tør søges hos Fremmede.

Selskabet til det Nordiske Sprogs og Antiquitæts Dyrkelse. Et andet priseligt Selskab, begyndt 1745, og havende til Øyemærk den Nordiske Histories og Sprogets Forbedring, nyder ogsaa den Naade, at til dets Forsamling, saavel som til Bibliothekets (176) og adskillige Raritæters Gjemme, ere indrømte nogle Værelser i den øverste Etage.

Natural Cabinet. Fremdeles er ogsaa nyeligen her anlagt og, saa zirligt som ordentligt, indrettet et Kongeligt Naturalie Cabinet, indeholdende fornemmeligen Mineral-Rigets Producter i Hans Kongelige Majestæts egne saavel som andre Lande, og efterdi Øyemærket er at befordre denne nyttige Videnskab, til virkelig Anvendelse og Brug, mere end til blot Nysgierrighed, saa haver den Kongelige Naade der hos tillige beskikket en Professor i Natur-Læren, særdeles det som Mineral-Væsnet og Metalurgien angaaer, hvilken holder sine visse ugentlige Forelæsninger, dennem til Tieneste som deraf ville profitere. Her om kand haves udførligere Efterretning af den trykte Foundation for den Kongelige Danske Charlottenborgske Natural-Huusholdnings-Samling i Kiøbenhavn, dateret 31 Martii 1759 om Indholden af dette Cabinet, kand i Almindelighed siges saa meget: Endskiønt Samlingen for faa Aars Tiid er begyndt, viser den dog i det mindste, de trede Parter af alle hidindtil bekiendte Ting, i Mineral Rigets gandske Omkreds, og da der ere saa Species, end mindre Genera, som jo findes i Hans Kongelige Majestæts egne Lande, saa haver man helst øset af sine egne Kilder. Blandt Norske Ertzer sees de skønneste Prøve-Stykker af massiv Guld, Sølv, Kaaber, Jern, Blye ec. Item af Zink, Kobald, Witzmuth ec. Fra Iisland artige Steene og Fossiler, samt fra dets Ildsprudende Bierge, heel rare Blandinger af smeltede Steene og Mineralier, fra Færøe de rareste Zeoliter samt ægte Onyxer og Calcedonier i Form af Druer, Cylindrer, Keiler ec. De fra alle Danske Provintzer, særdeles fra Jylland og Bornholm indhentede Jord-Leer- og Sand-Arter (177) Adskillighed er ikke liden, og der iblant nogle, som efterhaanden lade haabe en fordeelagtig Brug. Af alt dette sees, at Charlottenborg er nu omstunder en Boelig for gode Konster og Videnskaber, bag Slottet er en temmelig stor og smuk Have, og ved dens yderste Ende ud mod Vandet, den Kongelige Møntmæsters Boelig og Værksted.

Næst ved Charlottenborg er paa Hallands-Aas Giethuset, til Canon- og Klokkestøberie, hvis Smelteovne holdes for at være meget vel indrettede. Bag ved er en Canal, som tiene til de tunge Vahres Bortførelse.

Strax hos, paa samme Plads, er Stadens Theatrum eller den Danske Skue-Plads, en anseelig Bygning, opført paa Kongelig Omkostning Anno 1748. Den Inscription, som staaer paa Gavlen, lover Stadens Indbyggere baade Fornøjelse og Nytte af det, som handles i samme Huus (*).

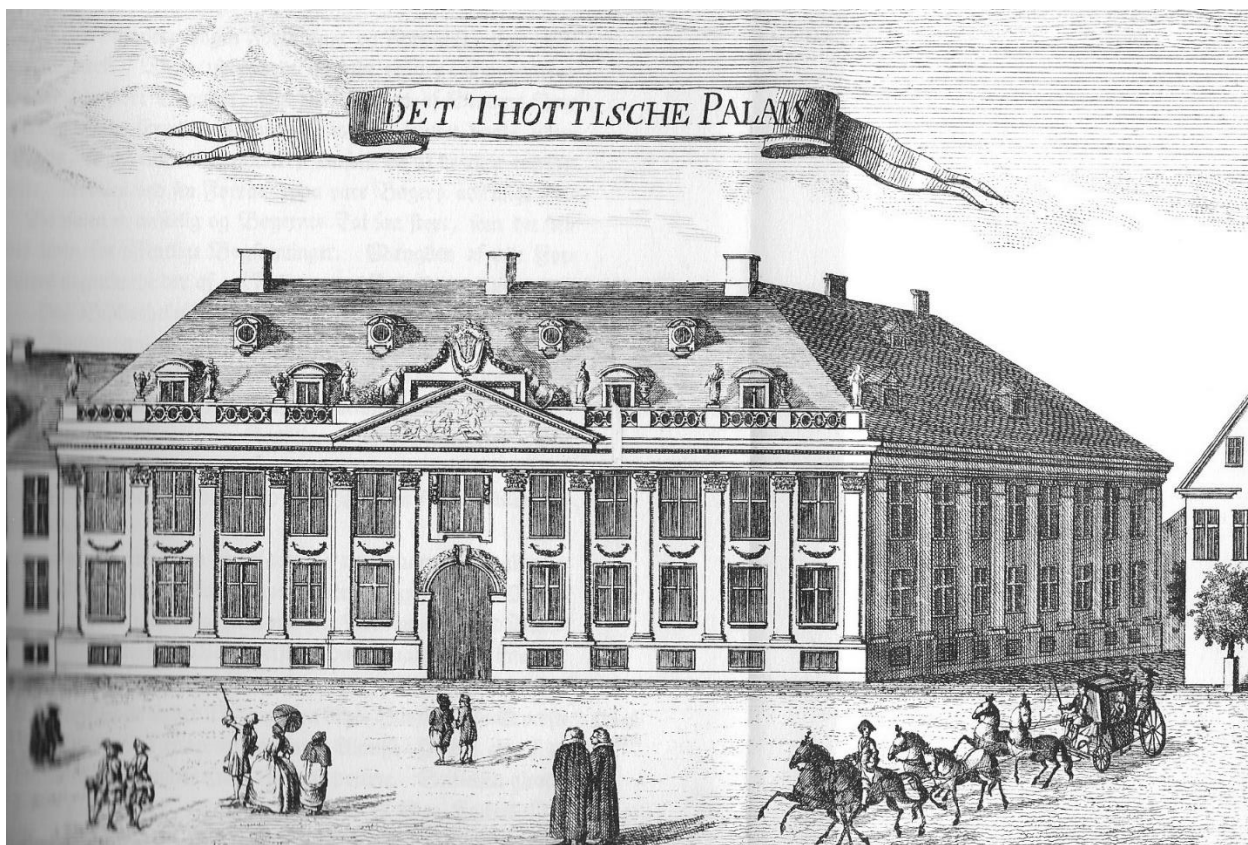
(178)

(*) Latin side 177

Grevelig Holstenborgske Palads. Lige over for Comoedie-Huset, er det nu til Grevskabet Holstenborg henhørende, men af Geheime Raad N Juel, mod forrige Seculi Ende opbygte Hotel. En regulair og skøn Bygning, hvis tvende Altaner paa Enderne, saavel som over Hoved-Facaden, er ziret med Statuer. For nærværende Tid beboes det ikke, men haver hidindtil været lejet af Stadens forrige General-Gouverneur, Hans Durchlaughtighed, Hertugen af Sachsen Hildburghaufen.

Den Høy-Adelig Gramske Families Hotel, noget længere hen ad paa samme Side, opbyggt af da værende Grotz-Cantzler Grev Alefeld, er en stor, anseelig og for tvende Familier vel indrettede Bygning, med en liden Have ved Siden.

Hoved-Vagt. Strax hos er Stadens Hoved-Vagt, omgiven med en Barricade og samme beplaaet med Metall Canoner. **Det Thottiske Palads.** Paa et andet Hiørne af denne store Plads, som aabnes ved 9 paa stødende Gader, er Hans Excellences Herr. Geheime Raad Otto Thots Palads, ogsaa af skøn Anseelse, prydet paa den eene Side med Corinthiske, paa den anden med Doriske Piliastre, og over Frontespicen, med den høye Eyerens Vaaben, som i Danmark, ja i alle Nordiske Lande, er uden Tvivl eet af de allerældste. Indvortes ere Gemakkerne vel indrettede og meublerte, samt til deels zirede med Kunst-Malninger af de største Mestres Pensler: Greverne af Danneskiold til Samsøe, som fordm eyede dette Palads, havde det vel indrette', dog ikke saa fordeelagtigt, (179), at det jo behøvede nogen Forbedring og Forøgelse, efter nærværende Øyemærk.

Dette udkrævede at lade opføre i Baggaarden mod Haven, den store Bygning, som gjemmer én af Stadens Prydelser, nemlig Hans Excellences store Bibliothek, hvilket baade uden og indenlands, længe siden er admireret, saasom eet af de aller talrigeste og beste, særdeles ved sin Forraad paa

rare Bøgers adskillige Editioner. Bogsalen er anseelig og Bøgernes Tal saa stort, som det sielden findes uden for offentlige Bogsamlinger. Mængden af alle Formater sluttet nogenlunde der af, at Folianternes Tal alene udgiøre over 18000. Hos Bibliotheket er et kaastbaert Mønt-Cabinet, i god Orden, og i Bygningens øverste eller tredje Etage, deels et antiqvarisk Rust-Kammer, med nogle Hundrede Stykker af de ældre Tiders allerrareste Krigs-Vaaben, deels et Natural-Kammer med herlig Forraad paa Coqviller, Mineralier, Fossilier og andre Raritæter. Paa Taget af denne Bibliotheks-Bygning, er en Altan saa høy og med saa frie Udsigt til alle Sider, at den kand gjøre Tieneste for et Observatorium Astronomicum.

Nye-Havns Canal som er anlagt 1671 og gaaer fra Hallands-Aas til Stranden, eller den store Havn, tager dagligen mod en Mængde af Skibe, særdeles maadelige Fartøyer fra Provintzerne, men Brænde og Victualier, ligesom Gammelstrands Canal, hvorimod de største Skibe blive liggende i den store Havn.

Qvæst-Huus. Ved denne sidste ligger ikke langt fra Nye-Havn, Søe-Qvæst-Huset, som Anno 1683 er opført og blandt Almissee-Husene eet af de største, saa og til Trængendes Hielp rigeligst doterte. Stiftelsen gjorde Kong CHRISTIANUS V. hensigtende dermed til Søe-Folkets Opmuntring og (180) og Belønning for Troeskab og Tapperhed, ligesom Navnet selv giver tilkiende, at de qvæste eller lemlæstede Mariners Helbredelse haver været Stiftelsens egentlige Hoved-Øyemærk. Men da dette ikke kand have Sted i saadanne fredlige Tider, som den gode Gud (hvis Navn være derfor lovet) nu længe haver forundt os, saa bruges Qvæst-Huset sedvanligen, deels som et andet Lazereth eller Syge- og Almissee-Huus, for Søe-Statens Trængende, der ikke maa være den Borgerlige eller Land-Etatens militaire Almis-Casse til Besværing, deels anvendes ogsaa Husets overflødige Rum, i fredelige Tider, til et Arbeyde.-Sted, for modvillige Betlere af samme Stat, hvilke med én eller anden Haandgierning maa fortjene det Brød, som ellers søgtes i Lediggang ved Tiggerie. I Qvæst-Huset er en Skole for de af Søe-Etatens fattige Børn, som findes Tiggende, hvilket her saavel undervises som settes i Arbeyd. Foruden anseelige Capitaler, item en Part af de confisqverte Kiøbmands-Vare, haver Huset sin Deel i den offentlige Almissee, som indsamles ved Kirke-Tienesten. Lemmernes Tal er paa nærværende Tid 104.

Garnisons-Kirken. Ikke langt fra Qvæst-Huset, er Garnisons-Kirken, under Navn af den Hærre Zabaoths Kirke, opbyggt af Kong FRIDERICO IV. Anno 1704. Den er ordentlig og ziirlig, men ikke meget stor, ey heller saa anseelig, som de andre, da dens Taarn alene dekkes med en liden Coupel eller Italiens Hat. Indvortes har den ved Hielp af sine mange dobbelte Gallerier, Rum til at tage mod nogle Tusende Mennisker, hvilket og behøves, i Henseende til den sedvanlige store Garnison. Man maatte forundre sig over at see paa Prædikestolen, Kong FRIDERICI III og Dronning SOPHIÆ AMALIÆ Navn, dersom det (181) ikke var bekiendt, at saavel den, som flere Ting, særdeles mange Steene, bleve tagne af det fordum lige over for liggende, og ved Ildebrand ødelagte Slot Amalienborg. Alter-Taflen er af Norsk Marmor, foræret ved Hans Benzon, Herre til Sundgaardsholm, hvis Liig ogsaa her forvares i en Marmor-Kiste. Orgelværket holdes af Kiendene for at være eet med de bedste. Da den Danske Armee haver i de hvervede Regimenter, mange tydske Folk, saa alterneres ved Gudstienesten med begge Sprog, ligesom et hvert har sine tvende Præster, og disse den rare Fordeel, at ingen i deres Stand kand gjøre visere Regning end de, paa et vist Antal af Tilhørere, nemlig den ved Commando dem tilførte og saa kaldte Kirke-Parades Mandskab. Imidlertid kand dette compelle intrare, særdeles i den Stand, undertiden have bedre Virkning, end man, efter første Anseelse, skulle vente. Man kand vel komme i Kriig foruden at

blive slagen, men langt visere er dette, at den som ikke kommer i Krigen, bliver heller ikke slagen deri. Denne Meenighed haver fire frie Skoler for fattige Børn, hvis Tal er paa nærværende Tiid 150. De 4 Skoleholdere forrette tillige Catecheters og Syge-Trøsters Embede, nydende næst Huus og Varme, hver 112 Rdlr. Løn. Desforuden haves et Pleye-Huus for et Hundrede eller flere Fattige og deels gandske smaa Soldater Børn. Derhos er tillige en Skole.

Lige over for Garnisons-Kirken, staar eet af Stadens skønneste Huse, den Adelige Familie af Lindenchrone tilhørende, samt tienende til Beviis paa, at den saa kladte Kridt-Steen, fra Stevns-Klint, er ved en ret Behandling, ligesaa burable og god i Bygninger som nogen anden.

Grevelig Lauervigske Palads. Lidet længere ned i Norges Gade, ligger den Grevelige Danneskiold Lauervigske Palais, som af alle detslige, er her i Staden det største (182) og derhos baade udvortes og indvortes eet af de herligste. Ulrich Friderich Gyldenlöwe, som havde afstaaet sit første Palais, nu Charlottenborg, til Hendes Majestæt Enke-Dronning CHARLOTTE AMALIA, efter den tilforn giorte Erindring, var strax betænkt paa at bygge sig et andet, nemlig dette, og hans Søn Ferdin, Anton, Greve af Danneskiold til Laurvig, fandt den nye Bygning ikke tilstrekkelig for sin Familie

han lod gjøre en Tilbygning, ikke slet saa høy, men ligesaa regulair ziret paa Midten med en forhøyet Pavillon. Saa lod han og Hovet-Bygningens Facade med Steenhugger-Arbeyd paa Vindver og Altan gjøre meget anseeligere. Den heele Længde strekker sig henved 250 Alne. Værelsernes Prydelse og Meublering svarer til den udvortes Anseelse. Af rare Malerier finder en Kiender ogsaa noget til sin Forlystelse. Den Grevelige Stald, som kand tage mod en Mængde af Heste, admireres frem for mange andre. Saa er og lige ud for Gaarden, en temmelig stor og kostbar Have, og bag den, et Greveligt Huus, for det Laurvigske Jern-Magazin, hvis Facade vender ud mod store Kongens-Gade.

Cadet Academie. Længere ned i dette Qvarteer og tvers over for den i Bygning staaende nye Friedrichs-Kirke, som strax skal meldes lidet om, er Land- og Søe-Cadetternes Academie, en temmelig stor og regulair Bygning, paa Murene ziret med Doriske Pilaster og af Kong FRIDERICO IV. i dette Seculi Begyndelse, indrettet til et saa kaldet Opera-Huus. Vel saa gode Opera udføres der nu, ved den til Militair-Statens beskikkede Ungdoms Opdragelse og Underviisning, i de til den Stand udfordrede Videnskaber. Indtil Anno 1729 var denne Krigs-Skole paa Nyetorv, i de Frissers Gaard, (hvor tilforn havde været et Adeligt Academie af anden Indretning) men da det Sted bestemmes til et (183) Wåysenhuus, bleve Land-Cadetterne forflyttede herhid, og tillige Søe-Cadetternes Compagnie, som var en ældre Stiftelse, dog uden vis Boelig, anviist sine Værelser hos de andre. Hvert af disse Cadet-Compagnier staaer under Direction og Opsigt af en saadan forsøgt og distingveret Officier, som agtes beqvem til en Post, af ligesaa stor Vanskelighed som Vigtighed. Frie Logement med Ild og Lys, Maanetlig 4 Rdlr. Til Kostpenge og en Uniform Mundering, er det som de virkelige Cadetter her nyde, (*) Men Volontairerne, hvis Tal er ikke lidet, nøyes med at

have frie Underviisning, tilligemed de andre, formedelst de i visse fastsatte Timer, afvekslende Informatores, saasom Sprog-mæstre i Fransøsk, Tydsk og Engelsk, Fortifications og Artillerie-Mæstre, Fechte- Dantze- og Tegne-Mæstre ec.

(*) Søe-Cadetternes Uniform er blaae med røde Opslag og Guld-Valetter, men Land-Cadetternes rød med gule Opslag og Sølv-Galoner.

Told-Bod. Alleryderligst i det nye Kiøbenhavn, ligger den Kongelige Toldbod, hvor ind og udgaaende Skibe klareres, efter at deres indehavende Kiøbmands-Vahre, ved Told-Betienterne ere randsagede og den tilbørlige Todd betalt. Den gamle Toldbod, paa samme Sted, nemlig ved Havnens Aabning, lige over for Nyeholm, lod Kong CHRIST. VI. Anno 1733 nedbryde, saasom forfalden og ubeqvem. I den Sted blev bygget et ordentligere og rummeligere Huus, hvis mellemste Deel, som er noget høyere, indeholder Inspecteurernes, Taxadeurernes og andre Toldbetienters Contorer, men begge Siderne, saasom lavere, have adskillige Pak-Rum for saadanne Vahre, som af én eller anden Aarsag, enten anholdes eller paa Eyerens Begiering, i nogen Tiid oplegges og tages i Forvaring. Frontespicen er prydet med høystbemeldte Bygherres Bryst-Billede (184)

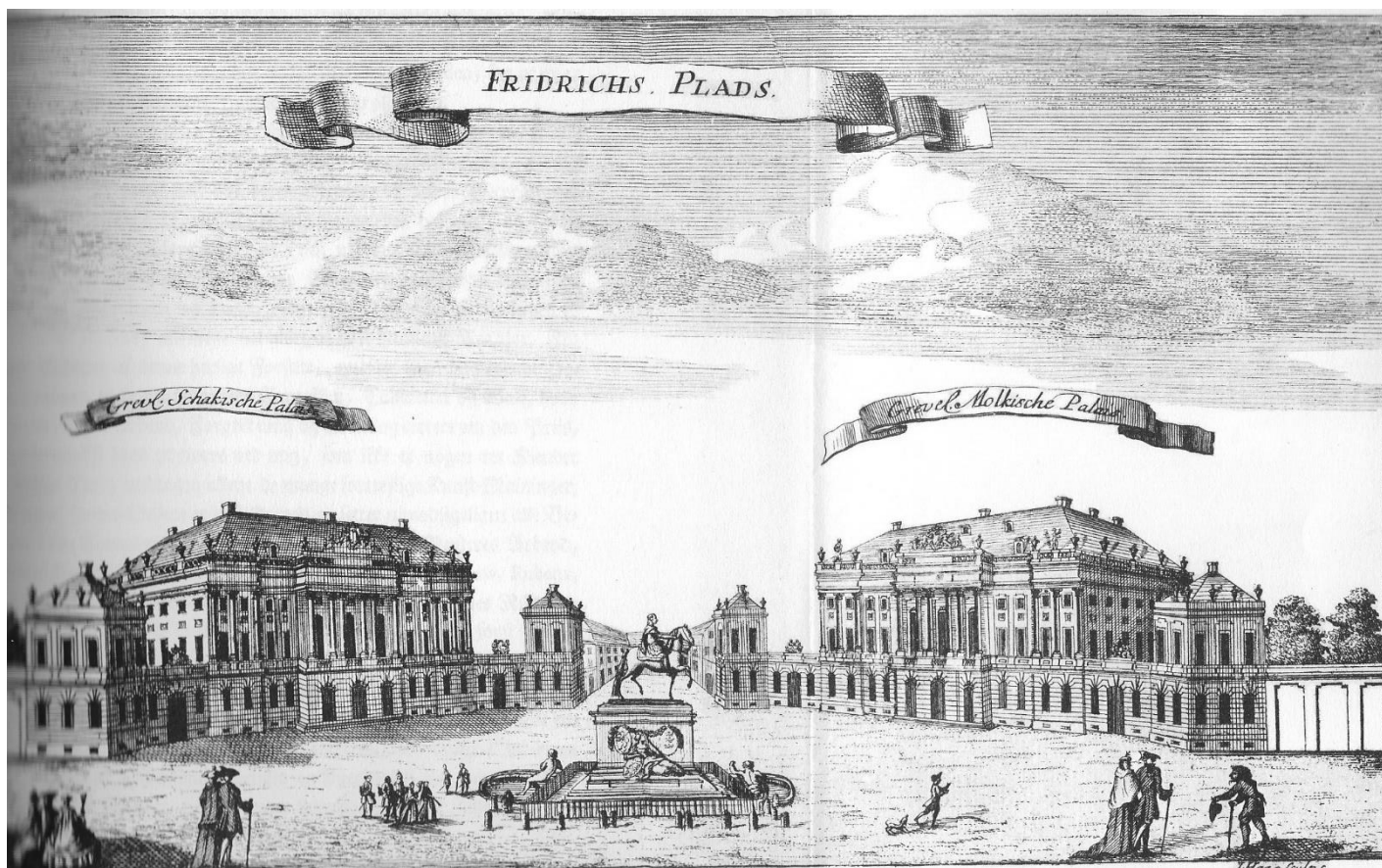
Friderichs Qvarteer. Endnu i denne Deel af nye Kiøbenhavn til overs det aller nyeste, nemlig Friderichs-Quarteer, strax inden for Havnen, ved venstre Haand, strekkende sig, næsten fra Toldboden af, indtil Garnisons Kirken, paa 1300 Alnes Længde men fra Tømmer-Pladsene, til Dronningens Gade. Paa 700 Alnes Brede. Dette District kaldtes nyeligen Amakienborger-Plads, efter et Slot, som Kong FRIDERICI III. Dronning SOPHIA AMALIA, midt i forrige Seculo, der havde ladet bygge, men ved nogle saa kaldte Operisters Uforsigtighed, at en hastig opkommen Ildebrand, pludseligen blev lagt i Aske Anno 1689. Fra den Tid, laae baade Slottes og Havens Grund gandske øde, og ibeboet, indtil Kong FRIDERICUS IV. i sin Regerings sidste Tider, lod den planere og én Deel deraf indrette til en Mønster-Plads, hvor nogle Regimenter tillige kunde opstilles, men en anden Deel blev gjort til en Kyst-Hauge, med Spadseer.Gange, havende i Midten en Pavillon hvor man kunde holde Tafel.

Da deres Majestæt vores nu regerende Allernaadigste Konge havde antrædet sin Regering, samt besluttet, at forøge Residentz-Stadens Bygninger, saavel som Folkemængde, men fant, at den sidste, uden den første, ville gjøre den allerede dyre Huusleye endnu dyrere, saa syntes det raadeligst, at benytte sig af Grunden paa Amalienborgs ødeliggende Plads, og ikke inden for en kostbar Fæstnings Volde, lade saa stort et Stykke længere ligge til liden eller slet ingen Nytte. I saadan Hensigt, blev Anno 1749, offentlig kundgiort, at meer bemeldte Plads af Kongelig Naade, skulle skenkes uden Betaling, saa og med nogle Aars Frihed for Indqvartering og deslige Paaleg, til saadanne Borgere, eller andre bemeldte Personer, som havde Lyst og Evne til at (185) lade bebygge een eller flere Grunde, med regulair og anseelige Huuse. Til denne Allernaadigste Bevilgnings Modtagelse indfandt sig strax saa mange Lysthavende, at Grundene bleve først afdeelte i 6 Quadrater, og et hvert af disse, i Huus- og Gaard-Pladser, efter det Maal, som nogen begierede og lod sig tegne for. Her blev da anlagt først en offentlig Plads, at ottekantet Figur, bestemt til at zires med Hans Kongelige Majestæts Statua Eqvestris, som endnu er under Arbeyd og snart ventes at blive færdig til Opreysning. (*)

(*) Dette Arbeyd, som i sin Art, bliver eet af de største Mester-Stykker i Europa, forfærdiget ved det Kongelige Charlottenborgske Maler- og Bildhugger-Academies Directeur Monfr. SALV. er et allerunderdanigst Taknemmeligheds Tegn og Æreminde, bekaastet af det Assiatiske Compagnies

samtlige Interessenter, hvilke derved søge at bevidne for de nærværende og tilkommende Slægter, hvad Tak de skyldte deres store Konge, for sine mange Raades-Beviisninger. Postamentet omgives med Marmor-Billeder og store Basins. Dets gandske Høyde tillige med Statuen selv, bliver 36 Fod.

Dernæst Amaliegaden, som nu nok er af Bygning, den skønneste i Kiøbenhavn, gaaende langs igiennem Friderichs-Quarteer og parallel, paa den høyre Haand, med Tolbodgaden, paa venstre Haand, med Norges-Gade. For det tredje Fridrichs-Gaden, gaaende tvers igiennem samme Quarteer fra den nye Kirke indtil Havnen, for det fjerde St. Annæ-Gade, som adskiller Garnisons-Kirken og Strandstræde fra det nye Quarteers vestre Side, for det femte en anden nye og noget smalere Gade, som ikke vides endnu at have faaet noget vist Navn, og for det (186) siette en anden ogsaa ubenævnt Gade, som adskiller Quarterets Norder-Ende, fra den Botaniske Haves Muur.

Fridrichs-Plads. Næst denne almindelige Beretning om Stadens mindste men skønneste Deel, vil jeg med faa Ord berøre de der værende nye opbygte Paladser, saasom det Grevelig Moltkiske, Skackiske, Brockdorfske og Levenzauske. Disse sees saaledes paa eet Sted, nemlig den til forn bemeldte ottekantede Fridrichs-Plads, hvilken gandske omgives dermed, og aabnes alene paa de fire Steder, hvor de giennem løbende tvende Gader overskiære Pladsen i frie Parter. Disse sidste, som bestaae hver af en fuld Linie, midt imellem tvende halve og indbøjede Linier, udgiøre Grundtegningen til forbemeldte fire Paladser. Et hvert af dem ligger imellem tvende Gader. De indtage lige stort Rum, og de Qvadresteens Bygninger, som derpaa ere opreyste, ligne hverandre udvortes saa fuldkommeligen, som et Eg det andet, følgelig har denne ottekantede Plads ligesaadan Overeenstemmelse i Bygninger, som den firekantede Parisiske, med Ludovici XIV Statue, skønt den ikke er slet saa stor, men dens Bygninger derimod desto prægtigere. Fire

Grevelige Paladser. Hovet-Facaden paa hvert af de fire Paladser, haver foruden Kielderne, 3 Etager, nemlig den nederste af Rustic Bygning og de tvende øverste af Ionisk Orden. Midt paa er et Forspring som bærer ses friestaaende Ioniske Colummer, og oven paa dem en Altan med stærk Frontespice, forestillende det Grevelige Huses Vaaben og den Balustrade som derfra gaaer ud til begge Ender, haver sin Overdeel besat med Statuer, Vaser og deslige Prydelser, Foruden denne Hovet-Bygning, haver hvert Palads ved begge Enderne paa den tilforn omtalte halve og indbøiede Linie, en maadelig Pavillon, hvis øverste Etage staaer frie, men (187) neden for ved en lavere Bygning, føyes til Hovet-Facaden, saa at man fra denne gaaer til bemeldte Pavillons, over et plat Tag.

Angaaende disse 4 Paladser indvortes Afdeeling, er jeg ikke i Stand til at sige, om samme, er gandske overensstemmende, mindre kand jeg berette noget vist om deres Meubler og andre Decorationer.

Særdeles det Grevelige Moltkiske. Alene det Grevelige Moltkiske er mig nogenledes bekiendt, og derom vil jeg saa kortelig anføre dette: at i den nederste Etage findes et stort Vestibule ziret med 8 graae Marmor Colummer og imellem dem, den Fabel om Andromeda og Perseo, som friede hende for at opsluges afet Monstro Marino, alt meget vel gjort af hvid Italiensk Marmor. Fra begge Enderne af denne herlige Forstue, opstiger man paa tvende Hovet-Trapper til de vel indrettede Gemakker, Cabinetter og Sale, hvor Tapeter, Gips-Arbeyd, Forgyldning og Malning certere om den Priis, der allermiindst kand udgiøres ved mig, som ikke er nogen ret Kiender af deslige Ting, undtagen alene de mange fortrefflige Kunst-Malninger, som én af Hovet-Salene er opfyldt med, og setter uimodsigeligen alle Beskuere i lige Forundring og Fornøjelse over de store Mæsteres Arbeyd, særdeles kiendes her en Wauverman, Berghem, de Heem, Dauw, Rudens, Walkenburg, Lairesse, Poussin, Pieter v. d. Werst og særdeles Ridderen Adrian v. d. Werst, at hvis Pensel sees Adam og Eva, først da de i Haven hørde Guds Røst, og bleve forskrekkede, siden da de havde hørt deres Dom og rømmede deres første Lyksalige Boelig. Kiendere holde disse Stykker for at være næsten uskattelige. Ikke meget ringere ere 4 Stykker af Tennier, forestillende de 4 Elementer, under Emblematiske Billeder af 4 Personer, nemlig en Agerdyrker som betegner Jorden, en Fisker Vandet, en Falkoner Luften og en Kok Ilden. Baade (188) Opfindelsen og Forstillelsen af alt det som enhver af disse omgaaes med er saa riig, saa naturlig og saa flittig udarbejdet, som man uden eget Opsyn knap kand forestille.

Endnu henhører til Kunst-Arbeydet i dette Palads, en Pyramidal-Stytte af Marmor, behængt paa Overdeelen med Eyerens, Herr. Geheimeraad og Oberhof-Marschalk Grev Adam Gottlob Moltkes Bryst-Billede i en stor Medaillon, af hvideste Marmor. Paa dette Stykke haver Professor Wiedewelt anvendt saa stor Fliid og Kunst, samt i at treffe de fineste Lineamenters Liighed, været saa særdeles lykkelig, at dersom man ikke paa Fredensborg og andensteds, havde seet flere Prøver paa hans fortreffelige Genie, da var denne eene nok til at sette hans Navn i den øverste Classe af saadanne store Mestre, som Europa, end sige vort Fæderne-Land nogen Tiid haver frembragt. Overdelene af de tvende omtalte Pavillons haver Husets Eyer saasom en Elsker af gode Videnskaber, beskikket, paa den høyre Haand, til sit Bibliothek, paa den venstre, til sit Natural-Cabinet. Det første er udvaldt og excellerer allermeest in Oeconomicis & Physicis. Ikke saa meget Borgernes Tal, som deres Kostbarhed gjøre denne Samling anseelig. Natural-Cabinetet haver her til Lands, og maaske i flere Lande, sielden sin Liige, særdeles hvad Samlingen af Coqviller, Erzarter og forsteente Ting, af Dyrenes og Vexternes Rige, angaaer. Indretningen er ordentlig og anseelig. En Halvsnees høye

Skabe med mangfoldige, trappeviis opstigende Hylder, og under Skabene 150 Drag-Skuffer, findes opfyldte med de skønneste og rareste Exemplarer af Conchylier, Søe-Væxter, Koraller, Urter, Insecter, Orme, Ertzer, Steen- Jord- og Leer-arter, Forsteente-Ting og andre Fosilier. Til Kienderes Behag (189) vil jeg ikkun nævne nogle faa Ting, saasom, blant Ertzerne, det saa kaldte Platina del Pinto fra Peru. Guld-Ertzer fra Edsvold og Aardal i Norge, fra Ungern og Peru. En rig gediegen Takket Sølv-Stusse fra Peru, en dito gediegen bladet, med sexkantede paa Bladene opstigende Sølv Krystaller i Spat, fra Kongsberg i Norge. Gediegen Sølv paa Flutz-Spat, fra Kongsberg. Gediegen Sølv med Kobolt-Blüthe, fra Kongsberg, Horn-Sølv med Kaaber-Lazur- og Kalk-Spat i Sandsteen, fra samme Sted. Haar Kaaber fra Ungern og Cornval, Kaabersahl-Ertz fra Spansk America, Kaaber blaat Concentrisk Krystalliseret, fra Würtemberg. Blye-Spater, fra Ellerfeld, Skotland, Engeland, Hartz og Vestmorland ec. En løs bladet Jern-Art i Leer, fra Iisland, Jern-Ertz i lange Krystaler fra Engeland. Jernbrand-Ertz fra Canada. Jernram fra Pensylvanien, Zinober-Ertz fra Ungern, Trieste og Peru.

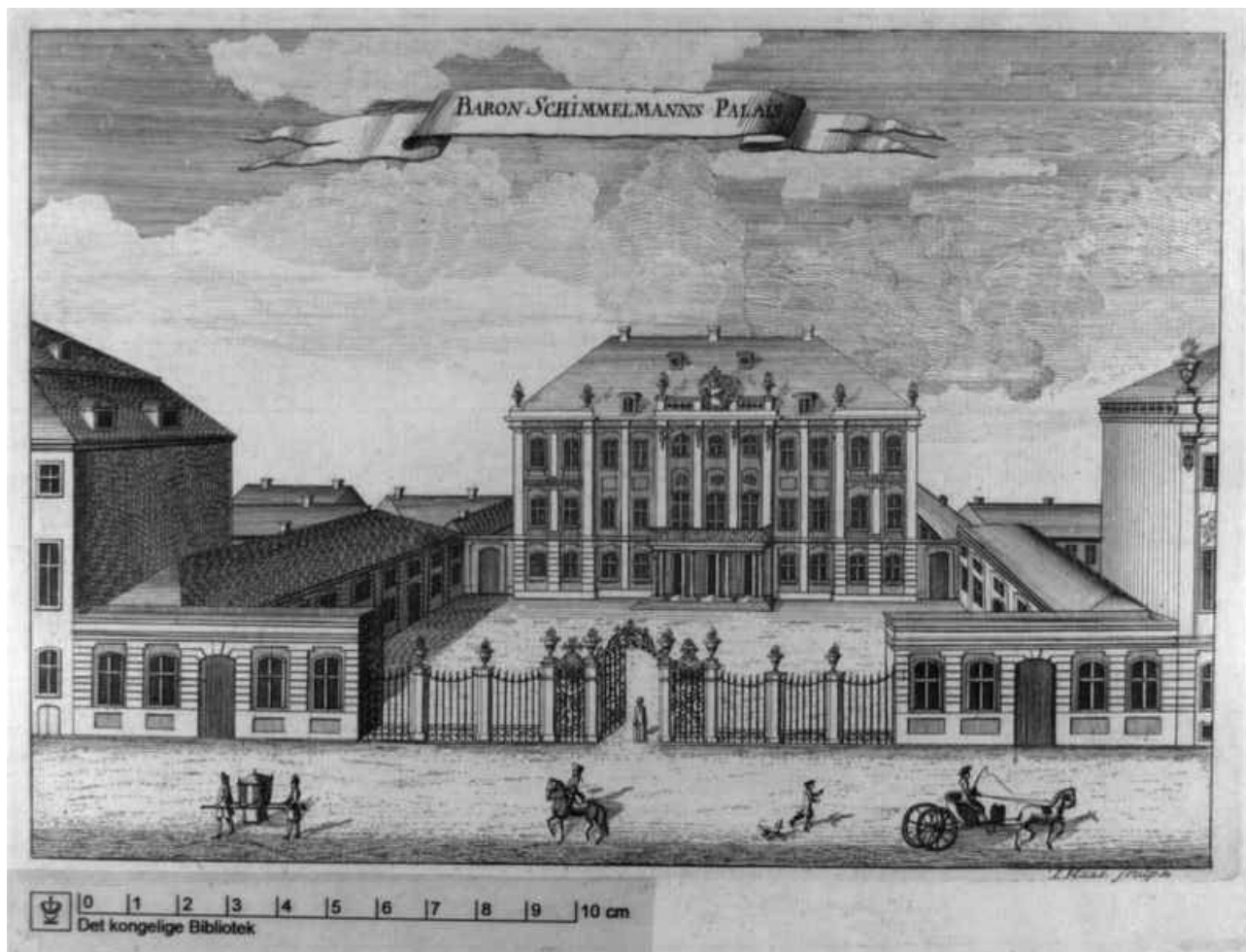
I den talrige Samling af Steen og Jordarter, fremvises blant de besynderligste, den saa kaldte Ludus Helmontii fra Scheppey. En Mængde af hvide og brune Qvartzer, Berg-Krystaller og Røgtopatzer, af hvilke mange fra Schweiz og nogle fra Norge, ere af usedvanlig Størrelse. Flutz-Spater fra Rusland, Engeland, Sverrig og Tydskland. Samme Kubisk Krystalliseret fra Engeland, item Tungspater derfra og fra Tydskland. En i fineste haar Krystalliseret usedvanlig Zeolit, fra Færøe. Turmalin eller Aske-Trekkeren, en meget kostbar Ædelsteen, tilforn ubekiendt, hvilken, naar den legges paa varm Aske, trekker samme til sig, ligesom Magneten Jernet. Guul Asbest fra Peru. En stor Crystalliseret Svoveldruse fra samme Sted. (190)

Iblant Petrisacta, vise sig særdeles tvende til den fineste Agat omskiftede store Træbloke fra Koburg. Nogle igiennemskaarne og ved deres usedvanlige Størrelse, meget rare Ammanshorn, fra Engeland. Den Bratenborgske Penge Anomia Craniolaris fra Sverrig, saa kaldet fordi den viser et lidet Dødnings-Hovet eller Cranium Humanum. Husteroliten, en ubekiendt stor Murex peversus og mange flere som maa forbigaaes.

Af Koraller, smaa og store Søe-Væxter ec. Vil jeg ikkun nævne en af Størrelse ugemeen Kuglerund Madrepora, fra Engeland indkommen, men ellers uden tvivl Vestindisk. Dens Tverlinie er over en halv Alen. Til Urte-Samlingen som her forvares, henhører eller det i Bibliotheket staaende rare Hebarium Hermannii i fem Bind, hvis Beskrivelse er udgiven af Ridderen Hr. DE LINNE, under Titel af Flora Zeilonica og tilskreven den her i Kiøbenhavn berømte Apotheker Agust Günther, saasom den der havde reddet Samlingen fra Undergang,

Af Conchyliernes store Mængde, Adskillige og Skønhed, som give dette Cabinet sin største Anseelse, er hidindtil ikke lettelig noget bekiendt, som her skulle savnes. Den ægte Vindeltrappe sees i et stort og skønt Exemplar, item den lille Væver-Spole, Gloria Maris, den sorte Pave-Krone, tagen i fersk Vand, Starepeen, Murex Aruanus og Perversus, Orangeflagget, Kiærligheds-Faklen, en uægte, men for sin høye blaa Farve rar Vindeltrappe, fra Spanien, den Polske Hammer, Korset, Laurbæret, en overmaade stor dobbelt Hanekam, den omdreyede Ark og mange flere meget rare Stykker, som ikke engang kunde nævnes, endsige beskrives. Desforuden finder en Liebhaber her at forundre sig over en god Deel saadanne, som i Europa hidindtil ere ubekiendte, i det (191) mindste ikke af Skribenterne, saasom et med dobbelt forhøiede Striber besat Cardium eller Hierte-Muskel, nyeligen indsendt blant flere Raritæter, fra det til Arabien udreiste Selskab. Dette Stykke bliver snart at see i den II. Tome af det Regenfusiske Conchylien Værk. Desligeste en Volura liig

Flaggermusen, men med et bredt og hvidt Baand omkring, som kand forskaffe den det Navn af Voluta Dannebrogica. Item et ellers ubekiendt Buccinum glabrum, spira exquisita elevata, anggulata, angulata supra canaliculata. Vor flittige Natur-Forsker Monfr. BRÜNNICHE, som Cabinetts Tilsyn er betroet, kalder dette Stykke Buccinum Moltkianem.

B. Schimmelmanske Palads. Næst de fire Grevelige Palais paa paa Fridrichs-Plads selv, zires dette nye Qvarteer ikke lidet, ved det Grevelige Berkenthinske nu Schimmelmanske, og de tvende friherlige Bernstorfske og Deynske af samme Slags, i nærmeste Gade, nemlig paa Norges-Gades Søndre-Side, thi dens Nordre-Side henhører til den Deel af nye Kiøbenhavn, som længe siden er opbragt, men den Søndre-Side, som var fraskilt, ved den Canal der omringede Amalienborgs-Plads, havde ikke haft Bygninger, førend Fridricha-Qvarteer blev indrettet. Endskiønt det Schimmelmanske Palads ligger saa got, som midt i Gaden, viser det sig dog ved en frie og anseelig Prospect igiennem den lige ud for aabnede Dronningens-Tværgade (*). Hovet-Bygningen er noget indrykt i Qvarteret (192)

(*) I denne Gade, hvis Norder Ende er tillukt ved Rosenborger-Have, ligger det efter sin Stifterinde saa kaldte Abelcathrine Hospital, hvor 23 fattige nyde ugentligen hver 1 Rdlr, samt sit eget Kammer, med et lidet Kiøkken. Huset haver en beqvem liden Kirke, hvis Præst ogsaa forrettet Gudstienste i Brøndstrædets Hospital.

Men sees igiennem en kostbart Jern-Sprinkelverks Balustrade, paa begge Sider af Porten, som bestaaer af samme Slags Sprinkelverk og hænger imellem tvende fritstaaende Pillarer af Sandsteen. Gaardens begge Ender indsluttes ved adskillige Bygninger for Domestiquer og Staldene. Hovet-Facaden er meget herlig og særdeles distingveret ved et Forspring af 8 fritstaaende Ionisk Colummer af Norsk Marmor. Frontespicen bærer det Grevelige Berkenthinske Vaaben, og Corniscen adskillige Decorationer. I alle 3 Etager ere Gemakerne ved afdeelte og meublerte thi skjønt det om Vinteren 1761 tog nogen Skade ved en hastig opkommen Ildebrand, som paa Speylglas og Tapeter i Hovet-Etagen, gjorde ikke liden Skade, er dog alting strax sat i forrige Stand.

Frieherl. Bernstorfske og Dehnske Palais. Ikke langt herfra, paa samme Side af Norges-Gade, møde deres Exellencers Hr. Geheime-Raad Baron Bernstorffs og Hr. Statsholder Baron Dehns forbemeldte Paladser, begge af en saa prægtig som odrentlig Bygning, begge derhos i den fuldkommenste Symmetrie og Overensstemmelse med hverandre, hvilket gør en meget herlig Effect, ds de begge ligge hverandre saa nær, at Skilmissen skeer alene ved den der imellem løbende Fridrichsgade. Foruden Facadernes Prydelse paa Vindver og Porte giver det brudte Tag ved sine Pavillons eller Forhøyerelser i Form af smaa Dømer, et riigt og ziirligt Syn. Indvortes saavelsom udvortes ligne de og hverandre ved Indretning. Den saa kaldte Vestibule er her ikke midt paa, men ved Enden. Derfra gaaer de hengende eller aabne Trapper af Norsk Marmor, til de øverste Etagers Gemaker, ved hvis prægtige Tapeters Malningers og Meublers Beskrivelse, jeg hverken her eller andensteds agter at opholde mig. (193)

Fridrichs Kirke. Mod Norden, lige ud for disse tvende anseelige Paladser, opføres nu den nye Fridrichs-Kirke, af lutter Norsk Marmor, en Bygning, som uden for Italien ikke vil finde mange sine Lige, naar de, efter Guds Villie opnaaer sin Fuldkommenhed. Anno 1749 den 30 October, blev den første Grundsteen lagt af vores Allernaadigste Konge FRIDERICO V. som den gang lod holde en

Erik Pontoppidan, Den Danske Atlas Tomus II, 1764

Jubel-Fest, til taknemmelig Erindring om den Høyløvlige Oldenborgske Konge-Stammes Bestandighed paa Dannemarks og Norges Throne. Den da uddeelte Medalje i Guld og Sølv, som ogsaa blev nedlagt i Grundsteenens, haver saadan Opskrift.

In Memoriam Servatæ,
Per Tria Secula,
Regiæ Domus Oldenburgicæ,
Grato in Deum Animo,
FRIDERICUS QVINTUS.

R. Dan. Norv.
Hujus Templi primum posuit Lapidem
D. XXX. Octobr. MDCCXL.

Indvielsens-Tale grundede Biskop Hersleb paa de Ord Genes. 28 v. 22. Den Steen skal være et Guds Huus.

Ligesom Hans Kongelige Majestæt, strax efter Regieringens Tiltrædelse, var betænkt paa at forøge sin Residentz-Stads private Huse, saa ville han ikke heller lade den savne en Kirke, hvilken allerede længe siden var savnet i den Egn, og derfor nogle Gange tilforn besluttet, saavel af Kong FRIDERICO IV som af Kong CHRIST. VI at enten midt i store Kongensgade, (194) eller paa noget deslige beqvemt Sted, skulle bygges en nye Sogne-Kirke, helst efterdi St. Nicolai-Kirke ikke kunde rumme den tredje Deel af sit Sogne-Folk, i fald de alle vare flittige Kirke-Gængere. Nu dette Forsættes Fuldbyrkelse, var da bleven vores kiære Konge forbeholden, Herren forlænge Hans Majestæts Leve-Dage, endogsaa langt over det Maal, da man kand vente at see den sidste Steen paalagt, hvilket uden tvivl endnu vil udkræve mange Aar; Thi endskiønt den hertil destinerte aarlige Penge-Summa dagligen holder nogle hundrede Steenhuggeres, Muurmæsteres og Handlangeres Hænder i Arbeyd, under Opsigt af den Kongelige Bygnings Directeur Monfr. Jardin, en Mand, som i sin Kunst kiendes for én af de allerstørste, saa har man dog ikke endnu kundet komme høgere, end femten Alne over Fundamentet, hvilket, saasom meget solid og dybt lagt, skiuler en utrolig Mængde af Materialier, og er af bemeldte Bygmæster nogenlunde bleven forandret og udvidet paa den Nordre og Søndre Side, efterdi de tvende Hovet-Facader blive der, ikke saasom i det øvrige, runde, men af en ret Linie, med tvende Colonader af Corintiske fritstaaende og meget stærke Pillarer. Disse skulle bære Domen eller den store Coupole, som efter Kirkens egentlige Figur, bliver gandske rund, lignende det Romerske Pantheon, der siden er kaldet Maria Rotunda. Denne Runding, saasom Bygningens Overdeel eller mellemste Etage, omgives med 24 Columner af Romansk Orden og over dens Cornische komme ligesaa mange Statuer. Siden reyser Domen sig endnu meget høyt, og hvor den naar sin Sammenbøjelse, bæres endda en nye Reisning i Form af en Laterne, ligeledes omgiven med Columner, som bære allerøverst en liden Coupole samt der p ET Æble og et Kors. Paa Kirkens begge Sider, sees tvende Taarne (195) af samme Architectur, men en tredje Deel lavere end Hovet-Bygningens højeste Spidse. Denne bliver 132 Alne over Horizonten, og altsaa høgere end alle Kiøbenhavns Tarn-Spidser, undtaget den paa vor Frue-Kirke. Efter Grund-Ridsen er Bygningens Længde 122 Alne, og dens Breede ligesaa, naar den regnes fra de nederste

Trapper uden for Portalet paa begge Sider, thi Grundtegningens Figur er et saa kaldet Græskiske Kors, hvis Cirkels udvortes Diameter holder 69, den indvortes 48 Alne. Denne sidste omgives neden til med en Peristyllo af 24 Ioniske, og oven til med en dito af ligesaa mange Cornithiske Columner, inden for hvilke bliver et Gallerie med den Kongelige Tribune. Nærværende Efterretning om Kirkens Skikkelse, grunder sig paa Bygningens Model, giort af Træ ved Konst-Snekeren Lemann. Den staar nu i et Gemak paa Charlottenborg, og med Hr. Jardins Tilladelse, haver jeg deraf ladet tage den Tegning, som her hos vises i Kaaberstik. Dens indvortes Prydelse overlades dennem at beskrive, so opleve den Tiid, da alting kommer i fuld Stand (*) Det eeneste, som jeg om (196) dette sidste vil føye hertil, angaaer Kirkens Lysning, hvilken skal gives fra Siderne, neden til ikkuns ved en svagere Lysning igiennem de meget tykke Muure. Men fornemmelig skal Dagens Lys komme oven fra igiennem Vindverne paa Domen, og efter Foregivende, blive et meere Majestætisk og Helligdommen anstændigt Lys. I hvorom alting er, ønskes, at denne Kirke aldrig maa savne den saliggjørende Sandheds og Naades Lys, uden hvilken det øvrige er intet værdt, endogsaa, naar det synes at have meget forud.

(*) De mange store og fristaaende Marmor-Billeder, som skulle pryde denne Tempels Udsider, ere efter den Kunst-Forfarne Hr. Professor Wiedwelts Forslag og Indretning, følgende. Oven paa den store Orden, komme 24 Figurer, nemlig de 4 store Propheter, de 4 Evangelister og 15 Allegoriske Billeder af Christelige Dyder, samt Moises, Aaron og David. Oven paa den anden Orden eller

runden omkring Domen, komme atter 24, nemlig de 12 mindre Propheter og de 12 Apostle. Paa Gavlene over de trede Portaler, kommer en Bas Relief, mod Norden Israels Forsamling til Moises, at høre Guds Bud, Exod. 35. Mod Sønden Opstandelse af Graven, Matth. 28.

Fridrichs-Hospital. Ikke langt fra denne nye Fridrichs-Kirke, er tillige anlagt, men efter Bygningens adskillige Beskaffenhed, langt tidligere fuldendt og i Stand sat, det nye Friderichs-Hospital, ligeledes en Høysatpriselig Stiftelse af deres Majestæt, vores nu regerende allermildeste Konge FRIDERICO V som ved Allernaadigste Foundation, daterer den 6 Augusti 1756, dertil henlagde sin Indkomster af den Norske Post-Casse, saa og paa egen Bekostning lod opføre, og med fornødne Senge, samt andre Mobilier, forsyne den gandske Bygning. Denne er ikke høj, men meget stor og vidtløftig, bestaaende først af en indbyggt Qvadrat, som strekker sig tvers igiennem Qvarteret, fra Norges-Gade indtil Amaliegade, og haver sin Indgang fra dem begge, under anseelige Portaler zirede med Steenhugger-Arbeyd, som en Bas Relief, vise Stiftelsens Øyemærk, nemlig de Patienters Helbredelse, som ved Examination, befindes at kunde staae til Redning, og ikke at være gandske incurables, hvilket gjør den merkelige Forskiæl paa dette, og andre almindelige Hospitaler; thi her tages ikke mod nogen, til blot Livs-Ophold ved Almisser-Brød, men til Livs Forlængelse og Helbreds Erlængelse, for mange saadanne Syge, som ellers maatte, enten snart vente den (197) visse Død, eller og ved bestandig Sygdom, være det Borgerlige Væsen og sig selv til Besværing. Et ypperligt Øyemærk, som allerede er opnaaet paa mange tusende Patienter. Det skeer derfor sedvanligen, at hver Uge indtages i Hospitalet en Snees eller nogle flere Syge, og næsten ligesaa mange gaae Ugentligen ud deraf, med et helbredet Legeme, takkende Gud og den store Stifters kiærlige Omsorg. De som døde derinde, og da nyde en ærlig Begravelse, om de ere gandske fattige, kunne være ugentligen et Par og undertiden slet ingen. Følgeligen kand man, efter et almindeligt Overslag, regne, at de som ved en grundig Cur og nøye foreskrevne Diæt, aarligen her faae deres Helbred igien, ere hen ved 11 á 1200 farligen laborerende Patienter (*). Til deres Sygdommes Udforskelse og derefter anstilt Raadslag om deres Cur, ved allebedste Medicamenter, af Husets eget Apothek, item, til Patienternes Underholdning ved saadan slags Mad og Drikke, som deres Sygdoms Natur udkræver, til deres Reenlighed, Rolighed, Magelighed, ja al muelig Pleye og Opvartning, er under Husets heele Directoriimen særdeles den Kongelige Medici Tilsyn og daglige Visitation, gjort alle de Anstalter, som gøres kunde eller nogen Tiid ere forsøgte, enten i det store Hotel Dieu i Paris, eller Ala Charité i Berlin, ja man mene endogsaa, at dette sidste i mange Ting overtrekkes af Anstalterne i dette Friderichs-Hospital, hvilket baade nærværende og til kommende Slegter visseligen ville regne for én af de allertydeligste og betydeligste Vidnesbyrd (197) om saa Eyegod en Lands-Faders ømme Hiertelav mod sine Børn.

(*) Fra den 1 Januarii til sidste december 1762, ere i dette Hospital indkomne 1462, udkomne i Helbreds-Stand, 1139, døde 143.

Udi ovenbemelte trykte Foundation, gives udførligere Efterretning om dette Huses egen særdeles Rettighed, Styrelse og Tilsyne, dets Medico, Chirugo og adskillige Medicinæ & Chirugiæ Studiosis, som her have den aller beqvemmeste Øvelse og Leylighed til at excellere omsider i deres Kunst, item, om dets ringere Tienere og Opvartere af begge Kiøn, fordeelte i adskillige Sygstuer, hvor et par hundrede opredte og med Gardiner behængte, samt med Natklæder og alle tilhørende Mageligheder, forsynte Senge, ere holdte i saa god Stand og Orden, at man ikke kand see det, uden at tabe en Deel af den Medlidenhed, som saa mange elendige Patienters Tilstand ellers opvækker, hvorfor ogsaa mange, som derfra ere udkomne, maa bekiende, at de i intet andet Huus kunde have

ventet sig en bedre Medfart, om end Huset var deres eget. Bygningen angaaende, maa jeg endnu erindre dette, at foruden det lave men vidløftige Corps de Logis, som kand tage mod 300 Patienter, og alle deres Opvartere, ere endnu alle fire Hjørner dekkede med fire høyere og meget anseelige Forbygninger, hvilke logere Husets Medicum og flere Medicinske og Chirugiske Betientere Spisemæsteren med sine Folk, item Præsten og Inspecteuren, Apothekeren samt hans Folk og Laboratorium, Jordemødrene med deres Anstalter til sikker Accouchement for visse Personer af det Slags, der alt for sildig begyndte at skamme sig, men dog fortjene Medlidenhed. Tallet paa disse Elendige er gemeenligen 300 om Aaret. Børnenes Opdragelse besørjes af Conventt-Husets Casse. Endelig er ogsaa i en af de fire Udbygninger, en Sal til offentlig Gudstieneste for de næsten helbredede, item en god Begyndelse (1799) til et Medicinsk og særdeles et Botanisk Bibliothek. Derhos er beskikket en Professor i Botaniken, som dirigerer de, af samme Kongelige Naade og Omhue, her begyndte Anstalter til tienlige Urters nøyere Kundskab og deres Dyrkelse, i den næst Hospitalet anlagte, og med Drive-Huus forsynte dobbelte Botaniske Have. An 1752 den 29 Julii blev af Hans Kongelige Majestæt selv, nedlagt den første Grundsteen i hvis udhulte Side laae en Kaaber-Plade, med følgende Opskrift.

Domus Publicæ ccc ægrotis excipiendis dicatæ,
Pius Patriæ Pater,
FRIDERICUS QVINTUS.
Rex Dan. Norv.
Solenni ritu, primum Lapidem posuit
Et suis sumptibus, non rogato civium censu,
Opus consummare jussit,
Julio MDCCLII.

De samtlige Bygninger bleve færdige 1757 og den 31 Martii, saasom paa Stifterens Fødsels-Dag, aabnede for de første Patienter, efter at Dagen tilforn var skeet en Høytidelig Indvielse af den første Hof-Prædikant Hr. Friderich Qvist.

Christians-Havn. Da nu Kiøbenhavns gamle og nye Stad, tillige med det allernyeste, nemlig Fridrichs-Qvarteer, saaledes er giennemgaaet, og de merkværdigste Ting over alt, med en kort Efterretning berørte, saa staaer endnu tilbage den Deel som kaldes Christianshavn, efter tin Stifter Kong CHRISTIAN IV. om hvis Fliid i at udvide Stadens Grendser indtil en Deel af mager-Land, hvor Christianshavn ligger, (200) allerede er meldet noget lidet, saa og tilforn meere i det Skrift Origines Hafnienses. Hvad mit nærværende Øyemerk udkræver, er aleene at forestille de offentlige Huse og andre Stiftelser i denne, ligesom i de forrige Deelee. Ved tvende Broer heftes Christianshavn til det øvrige af Staden, ligesom den ogsaa nu staaer under samme Jurisdiction, da den tilforn havde sin egen Øvrighed (*).

(*) Fra Aar 1619, da den Aaret tilforn anlagte Christianshavns Bye, fik sine Kiøbstæds Privilegier, indtil 1640 synes det, den haver ikkun haft en Byfoget til Øvrighed, men sidst bemeldte Aar, fik den sin fulde Magistrat, nemlig 2 Borgemestre og 4 Raadmænd, indtil den 1674 blev indlemmet i det egentlige Kiøbenhavn, og altsaa ikke behøvede nogen særdeles Øvrighed.

Langebroe. Den eene af bemeldte Broer gaaer fra det Blaa-Taarn, til hen imod Krud-Taarnet, som er 292 Alne og kaldes derfor Lange-Broe, dem kand tillige kaldes den smale Broe, thi tvende Vogne kunde der ikke komme hverandre forbi. Broen som blev anlagt 1686, er ikke heller bestemt for nogen Kiørsel, undtagen i Nødsfald, naar den anden Broe staaer under Reparation, da man aabnet den Bom, som ellers tillukker Lange-Broe, undtagen for Fodgængere, hvilke den staaer aaben for.

Knippels-Broe. Den anden og almindelige Broe tværs over Havnen, forfærdiget 1620, kaldes Knippels-Broe og er grundfæstet paa sine Steen-Kar eller Samlinger af store Tømmer-Stokke, opfyldte med Steen, et Arbeyd som af Iisgang neden til, men oven til ved idelig Kiøren og Rystelse svækkes, og til sin Vedligeholdelse udkræver store Penge. Man har derfor været betænkt paa, at anlegge i det Sted, en muret og hvælvet (201) Broe: Men det, som haver hindret saadant Forsæts Udførelse, er vel foruden de store Omkostninger af nogle Tønder Guld, fornemmeligen den alt for store Vanskelighed, som befrygtelig ville foraarsages ved Havets heftige Strøm, hvilken her falder saa stærk, som i en Mølle-Fos og ikke lettelig tillod indslutte ved Dæmning, de Huller eller Kiældere, i hvilke Broens Piller skulle bygges og Murene tørres, førend Hvælvingerne bleve slagne; thi Broens Længde, skjønt noget mindre end den forriges, ville udkræve en Arcade af mange Buer, og da blive én af de allerrareste, efterdi den ikke gik over en fersk Flod, som anden Steds, men over Havet selv. I den Henseende holtes det af mange for en Umuelighed at bygge den Broe som nu sees, saa at Arbeidets Begyndelse blev udleet. Tilforn var her ingen anden Overfart end ved Færger og Baade. Under Broen ligge i Form af en Knæe-Gallie, de store Blye-Render som lede det ferske Spring-Vand til Christianshavn. Imellem disse tvende Broer er den berømte Havns inderste Bassin, ligesom imellem Knippels-Broe og Toldboden, det yderste og største. Begge Havnens Deelee kunde vel tage mod 7 á 800 Skibe.

Vartegn. I den inderste Havn, ey langt fra Proviant-Gaarden, staar grundfæstet midt i Vandet, en høy Columne af heel Steen og paa den en Qvindes-Billede, som haver ved Siden en Svane, der ligesom kysser hende. Betydningen og Kong CHRISTIANI IV. Hensigt herved er uvis. Man kalder den Støtte Kiøbenhavns Vartegn egentlig er den et Tegn til at vogte sig for de høyer Grunde i Vandet. Styttten siges at være af Kong CHRISTIAN IV. ført fra Calmar her hid, da han, i forrige Seculi Begyndelse havde indtaget den Stad. (202)

Christianshavn haver kuns én Port, ved Navn Amager-Port, fordi den vender mod Amager-Land, hvis Indbyggere der igiennem havde deres daglige Fart. Dens Facade er uden Anseelse og opbyggt Anno 1724.

Strax inden for Porten, paa den høyre Haand, er anlagt et Salpeter-Værk, som frem for noget andet her til Lands, lykkes vel, og drives af en vittig og nyttig Borger, ved Navn Philip de Lange.

Indbyggernes Forøgelse. Alle Gaderne i denne Deel af Byen, hvis Tal er 73, falde Snor-rette, og mestendeels temmelig brede, samt med god Bygning aarligen forøgede, særdeles i de sidste tredive Aar, da adskillige Næring, fornemmeligen af Fabrikantere og Søfarende, meere end tilforn, haver udbredet sig, i Anledning af Havnens Nærhed, saavelsom af den store Canal, der giennemskiære Christianshavn fra Østen til Vesten. De Øst- og Vestindiske Compagnier have her længe siden haft sine Magaziner, Tømmer-Pladse og andet tilhørende, men ingen Tiid havde de deres Handel i den Drift eller deres Søfart som nu (*).

(*) Det Vestindiske Compagnie er nu omskiftet til en frie Fart. For alle Hans Kongelige Majestæts Undersaatter i Dannemark, Norge og Fyrstendømmet Slesvig, Holsten ikke, og det af sine gyldige Aarsager. Vestindien befares derfor nu Aarligen af 30 a 40 Skibe. Det store Kongelige Sukker-Raffinaderie næst ved Knippels-Broe, drives og nu ligesom en Halvsnees andre, for Particuliere Folkes Regning uden Tvivl med bedre Fordeel.

Hertil komme adskillige paa Christianshavn anlagte Manufacturer og Fabriker, saasom af alle Slags Uldne Vahre, Voxdug, Kynrøg, Tobaks-Spinderie (203) Pibemageri, Sæbesyderie, Sukker-Raffinaderier, Tranbrænderie, Salpeter-Avling, Skibs-Bygning paa trende Verver, Rebslagerie, Steenhuggerie, og dertil det store Laboratorium for Artilleriet. Følgeligen er Christianshavn, nu omstunder, ikke mindre nærsom og Folkriig, end Stadens øvrige Deelee. Ja hvis den laae for sig selv, da kunde den alleene, agtes for en anseelig og herlig Handels-Stad, endskiønt den ikke udgjør over en fiende eller femte Deel af Kiøbenhavn.

Vor Frelzers Kirke. Vor Frelzers Kirke en skøn og regulair Bygning, som ligger paa den Østre Side, er i Steden for den ældre og ubrugelige, opbyggt 12 Aar, nemlig fra 1682 til 1694, ved den Kongelige Bygmester Lambert von Haven, som indlagde Ære dermed, anseet at alle Regler af en god Architectur holdes for at være iagttagne. Den er maadelig stor og af Skikkelse en Kors-Kirke, men med Udbygninger imellem de fire hovet Hiørner, saa Tallet paa disse 8. Det ANSEELIGE Portal af huggen Steen, viser Kong CHRISTIAN V. Navn og Symbolum. Taarnet havde længe intet Spiir: men Anno 1749 blev paa Kongelig Allernaadigst Befalning, og under Herr General Major DE THURA Direction, opført det meget ziirlige Spiir, som nu sees og af Kiendere admireres, da det bestaaer af en Vindel-Trappe, som ved idelig Ombøyelse eller i en Spiral-Linie, bliver efterhaanden smalere, saa man derpaa kand opstige i frie Luft, indtil det øverste, dog med al Sikkerhed, efterdi en ziirlig Balustrade indslutter Opgangens Udkant, hvilken er besat med Vaser og anden Prydelse, samt her og der forgyldt paa Kaaberet. Allerøverst staaer, paa en Globus af 4 Alnes Diameter, efter Kirkens Navn, Vor Frelzers Billede forgyldt, 5 Alne høyt og holdende som Fløystang, en Seyer-Fahne i Haanden. Taarnet som i alt er 144 Alne (204) høyt, bærer paa Murens fire Hiørner, de fire Evangelisters Statuer friestaaende og vel arbeydede. Indretningen af dette Taarn siges at ligne det som sees paa Kirken della Sapienza i Rom. Af Inscriptionen paa den store Klokke sees, at samme 1676 er tagen i Vennersborg og given hertil af ULRICH FRIDERICH GYLDENLÖVE. Kirken selv er meget Lys og af herlig Anseelse, særdeles ved sit kostelige Altar af hvid Cararisk Marmor,

forestillende i naturlig Storhed, Vor Frelzers Døds Kamp i Urte-Gaarden, samt hans Trøst ved en tilsendt Engel.

Dette Altar som længe stod i Arbeyd og 1732 først blev aabnet, holdes for at overgaae i Pragt og Kunst, alle andre hertil Lands. Saa haver og Orgelværket, som med meget Billedhugger-Arbeyd er ziret, og i sig selv usedvanlig stort, ikke her sin Lige. Fonten eller Døbe-Steenen af Alebast er prydet med Bibelske-Historie, en bas Relief, og siges at være foræret af en vis Grevinde, som i dette Seculi Begyndelse, døde i Barselseng og ligger i denne Kirke, under en merkværdig Opskrift, saaledes lydende i hendes Lands-Sprog.

Ein groser König hat vor andre mich geliebte,
So mich zuerst erfreut, dennoch zulenzt betrübet,
Dann als ich kaum zur Welt die Leibes Frucht gebracht,
Hab ich dadurch die Bahn zum Tode mir gemacht.
Die Lieb ist mit mir aus; ein Gräslich Rind allein,
Das mag von meinem Glück und Unglück Zeuge feyn.

Opfostrings-Huus. En frie Skole er vel her i Sognet, men samme endnu ikke saa rigelig beneficeret, som de fleeste andre, hvorfor af Skole-Børnene ikkuns otte nyde Aarligen en nye Klædning. Derimod er bag ved vor (205) Frelser Kirke, i Overgaden paa én af de Pladser, som fordum stode under Vand, men Aar for Aar opfyldes, Anno 1754 bygget det nye Opfostrings-Huus, for at modtage et Par Hundrede fattige Dreng-Børn, ikke yngre end fem, og ikke ældre end tolv Aar, da de i det femtende, maae settes til nogen nyttig Profession, men imidlertid anføres til Guds Kundskab og gode Sæder, samt til Spinderie eller anden beqvem Haandgierning, saa at de med

Tiden kunne blive dem elv andre til Nytte, men afholdes fra de Forargelser, som Ungdom og Fattigdom tillige kunde drage efter sig.

Den ved Trykken publicerte Kongelige Allernaadigste Foundation, af 29 Junii 1753, indeholder de allerpriseligste Anstalter til at opnaae saa ædelt et Øyemærk, og anviser først i vor allermildeste Kong FRIDERICI V. egen Casse, foruden en aarlig Gave af 200 Rdlr., den gandske Bygnings Omkostning, hvilken maae have været anseelig; Thi endskiønt Huset haver indvortes intet til Overflødighed og Pragt, men alene fornødne og vel indrettede Værelser, saa er det dog, efter Børnenes og Betienternes Tal, en stor og regulair Bygning, hvis runde Frontespice betegnes med den Opskrift: FRIDERICUS Vtus Danorum Rex, Pater Pueritiæ industriæ et egenæ, Anno MDCCLIII.

Høystbemeldte Foundation, tillader eengang for alle, en Collect ved frievillig Indskrivelse, og siden en aarlig Collect i Kirkerne, item tive næstfølgende Lotteriers Ret og Vinding. Ligeledes fastsettes den Rettighed, at hvem som til dette gode Brug, da eller siden, ville betale eengang for alle, 300 Rdlr. fik derved baade for sig selv og sin Familie, Magt til at indlegge saadant et Barn, efter det andet, til Pleye og Opdragelse. Til Anstaltens fornødne Opsyn og Befordring, anordnedes en egen bestandig Commission, under Præsidio af deres Exellentz Herr. (206) Baron og Geheime-Raad Joh. Hartw. ERNST von BERNSTORFF, som næst deres Kongelige Majestæt selv, allermest befordre denne store Giernings Fremgang, og af egne Midler, gav dertil 4000 Rdlr.

Tugt-Huus. Paa Kirkens anden Side, ud mod Christianshavns Torv, ligger Stadens almindelige Tugt-Huus, af Begyndelsen kaldet Børnehuset, og anlagt ved Helliggeistes-Kirke, men siden forflyttet herhid, til den ulykkelige Kay Lykkes Gaard, hvor om andensteds er givet udførligere

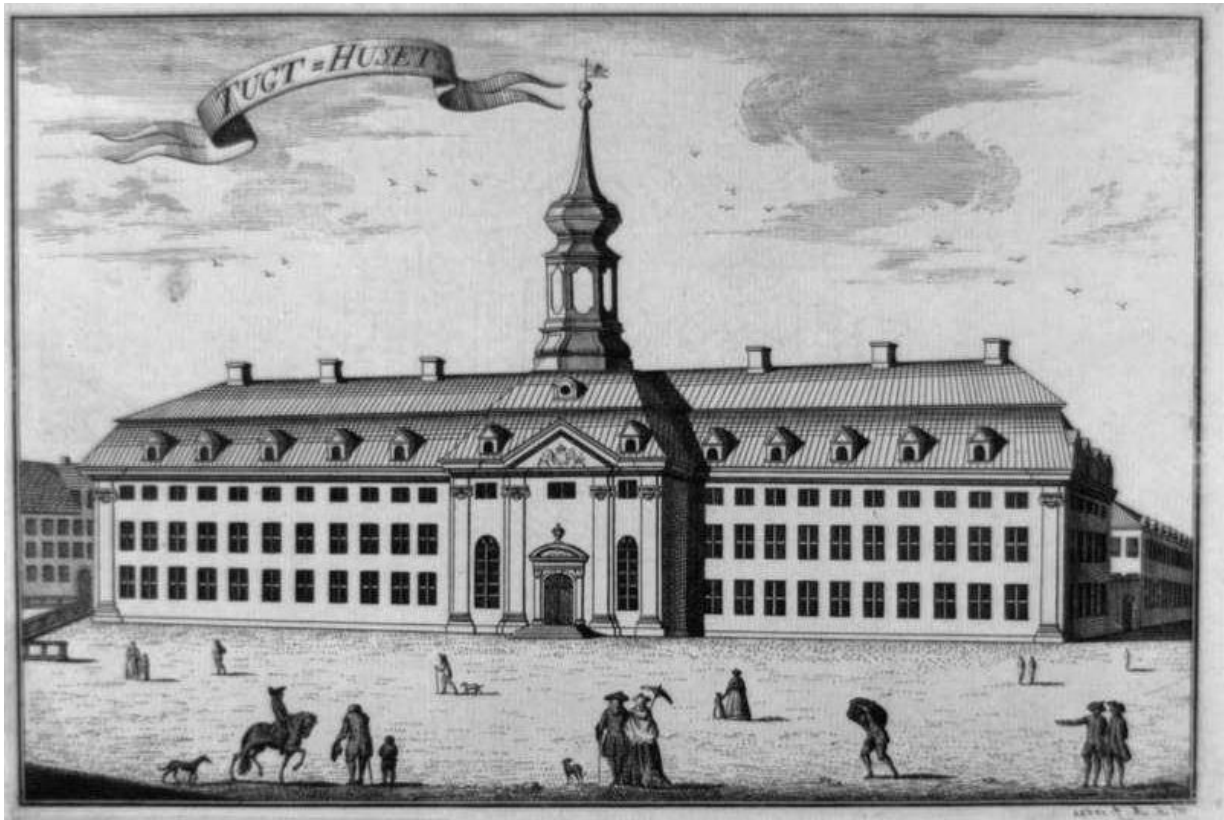
Efterretning. For en Snees Aar, befandtes Bygningen deals Brøstfældig, deals alt for liden, i Betragtning af Lemmernes store Tal, hvilket gemeenlig er 4 a 500 Mennisker, og da disse bestaaer deals af uærlige, eller for Misgierning hid condemnerte Personer, meest Qvinde-Kiønnet, deals ogsaa af saadanne, som alene for Betlerie paa Gaderne optages ved de fattiges Fogeder, saa syntes Fattige-Væsenets Direction, i hvilken jeg selv den gang var et Medlem, at en saadan Blanding af ærlige og uærlige Mennisker, havde nogen Ubillighed i sig, ligesom den ogsaa undertiden drog slette Følger efter sig. Af den Anledning, fandtes det fornødent at opføre, foruden de forrige gamle Bygninger, den af sin Storhed og Regulariæt, skønt uden Kostbarhed, anseelige nye Bygning, hvilken endogsaa efter den Tiid, ikke haver været tilstrekkelig, men udkrævet en anden nyere Side-Bygning, i det Stræde som løber op til Kirken, følgerigen er nu en heel stor Qvadrat besat med de til Tugt-Huus-Anstalterne henhørende Bygninger, samt Kirken, som haver paa Taget et lidet Spiir. Over Kirke-Døren (207)

Anno MDCCXXXIX
Auspicantibus, post D. O. M.
CHRISTIANO VI. & MAGADALENA SOPHIA,
Ne malis parcendo, noceatur bonis,
Ergastulum Hocce
Ventustate collapsum & Angustia laborans
Indubio mansuri poeris Augurio,
Funditus exstrui jussitia id exgente.

Ved at beskrive et Tugt-Huuses Øyemerk og Indretning, tør jeg ikke opholde mig. Den daglige Gierning som Lemmerne anholdes til, og ugentlig af Inspecteuren maa gøres Regnskab for, bestaaer egentlig i Uld at karte, spinde og balbine, da den siden sendes til Guldhuus-Fabrikken, der at væves i Klæde eller Bay, som forbruges i Armeens Mondering. Undertiden holdes ogsaa i Tugt-Huset nogle Væverstole i Bevegelse, men da skeer det af frie Folk, som for Løn lade sig Leye. For uregerlige Mandfolk, er her intet andet Herberg, end i de til Farve-Rasperier anlagte hvælvt Kiældre, hvor de aller vildeste og ustyrligste Mennisker tages saaledes i Tieneste, at de inden faa Ugers Forløb, lade sig tæmme og begynde at love Forbedring, skønt ikke strax fortienet at troes. Huset haver sin egen Præst, Inspecteur og andre Betientere.

FRIDRICHS Tydske Kirke. En nye Kirke-Bygning er ogsaa i vore Tider foretagen paa Christianshavn; til Tieneste for den Tydske Meenighed, hvilken længe siden havde opholdt sig der, og af sin egen Præst hørt Høymesse-Prædiken hver Søndag ved Tolv-Slet, udi den Danske eller vor Frelzers Kirke; som nyelig blev beskrevet. Men efterdi baade den Time (208) var ubeqvem for en Deel Familier af Borgerlig Stand, saa og Tallet af disse samme syntes merkeligen at tiltage, ved Fabrikanter og andre Fremmede, fornemmelig af Tydsk Nation, saa gjorde denne separerte Tydske Meenigheds Forstandere allerunderdanigst Ansøgning hos Hans Kongelige Majestæt, om Frihed og nogen Hiælp til at bygge en egen Kirke. Dette blev allernaadigst bevilget og foruden anden Kongelig Naade, tilstaaet Frihed paa et stort Lotterie. Bygningen blev altsaa foretaget paa den dertil forundte Plads, ved Strand-Gadens vester Ende, hvor tilforn havde været anlagt et Salt-Syderie, som ikke kunde bære sine Omkostninger. Der lagdes Anno 1755 den 31 Martii, den første Grund-Steen af Vores allenaadigste Kong FRIDERICO V. som tillige gav Kirken sit Navn, og man saa i kort Tiid dens, saavel som det med Qvadersteen beklædte Taarns Mure, at opnaae den Fuldkommenhed og gode Anseelse, som gjør denne Kirke til én zirligt i Staden. Dens hvælvt Underdeel er indrettet

til mange Begravelser. Dens aabne saavel som tillukte Gallerie have Rum nok for Tilhørerne og de sædvanlige Kirke-Ornater ere ikke af de ringeste.

Sogne-Presten Hr. Josias Lorch, som med Raad og Daab haver hiulpet meget her til, var ikke mindre betænkt paa at oprette Guds Helligdom i Menniskenes, særdeles Ungdommens Hierter, hvorfor et ordentligt Skole-Væsens Indrettelse i dette ny Kirke-Sogn, med priselig Iver af ham er besørget. I denne frie Skole nyde 100 Børn af begge Kiøn, Cjristelig Underviisning, men 52 af de allerfattigste, spises der hos, hver Skole-Dag, med et godt Middags-Maaltid, og saae enda en liden Hielp til Klæder, Bøger og deslige. Denne Skole haver (209) ingen anden Capital, end Tilliid paa Guds Godhed, som hidindtil haver lagt saadan Drøyelse i nogle smaa frivillige Gaver, at disse udrette det samme, som mangen stor og kaastbar Stiftelse.

Opfostrings-Huus for Pige-Børn. Endnu haver velbemeldte Hr. J. Lorch været Guds Middel, til at udrette en større Gierning af samme Slags. Ligesom tilforn er meldet om et Opfostrings Huus for 200 fattige Drænge-Børn, saa sees nu i Prindsens-Gade paa Christianshavn, ikke langt fra Amager-Port, et gandske nyt Opfostrings-Huus for Pige-Børn, hvis Tal efterhaanden er opstiget til ½09. Begyndelsen giordes Aar 1755, da nogle bemidlede Damer af Adelig Stand, og efter haanden flere ved deres Eksempel, samt Sagens gode Fremgang, lode sig, paa den gode Mands Forslag, opmuntre til at give Aarlige hver 25 Rdlr. Maaskee en Aftens Spille-Penge i andres Hænder. Med disse smaae Summer forsynligen anvendte i en samlet og ordentlig Huusholdning, forskaffes et hvart af de 109 Børn, Føde, Klæde, Opdragelse og Underviisning, baade i Guds Kundskab og i det Slags Arbeide, hvorved de settes i Stand til at fortiene deres Brød, saasom at sye, strikke, spinde, ridse, og særdeles at gjøre Huus- og Cammer-Tieneste hos Personer af de Stand, som ved den liden Udgift, er berettiget til at sette eet eller flere Børn i dette Huus, hvert til forbemeldte Priis. Uden eget Øyesyn kunde man knap forestille sig Mueligheden af saa stor en Gierning, ved saa liden menneskelig Hiælp. Huset, som er en solid grundmuret Bygning af tre Etager, haver intet overflødigt, men heller ingen Mangel paa det, som udkræves til Reenlighed og god Orden, saa at dets Indretning kand tiene til et Mønster for deslige Stiftelser.

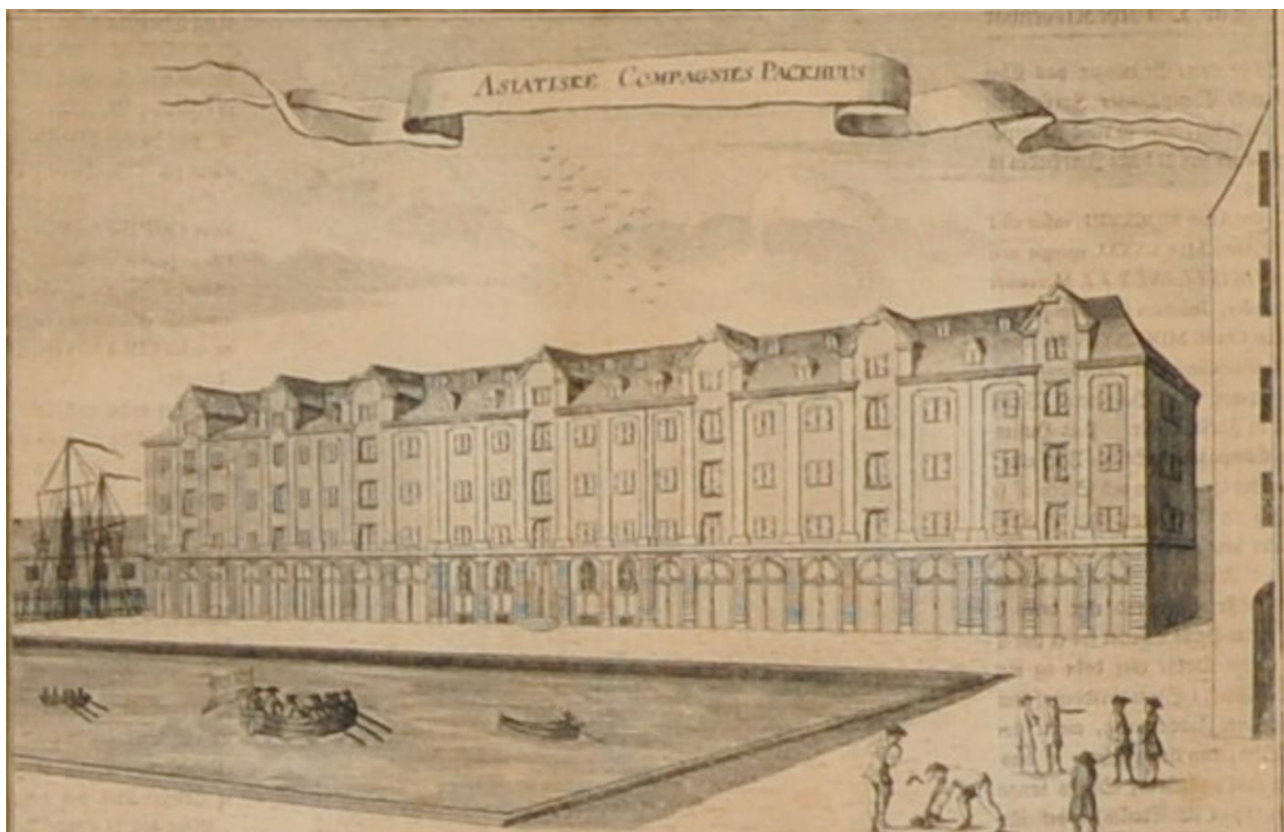
Asiatiske Compagnies Forsamlings Huus. Til de nyere Bygninger paa Christianshavn, henhøre endnu det Asiatiske Compagnies Forsamlings-Huus, ikke meget stort, men net zirligt, med en rund Frontespice, paa hvilken Mercurius og Neptunus sees at holde Jordkloden imellem sig. Inscriptionen lyder saaledes:

Qvan Anno MDCXVIII, orfus est Divus *CHRISTIANUS IV.* Qvamqve Anno MDCCXXXI, egregie quxit & ampliavit devotus Deo & Populo *CHRISTIANUS VI* Mercaturæ Asiaticæ Societas, splendiores hafce ædes, Indorum finensiumqve mercimoniis dividendis destinatas, Anno Christi MDCCXXXVIII, conditæ CDLXXXVII, Regiminis Christianissimi VIII, æternaturo siftit Lapide.

I Huset er næst nogle Betienternes Værelse, intet andet end Contorer og Sale til Forsamlinger. Paa Husets Nordre-Side ud mod Havnen, er Compagnies Skibs-Værf eller Bygge-Plads med Materiale-Huus og deslige. Men ved Siden af samme Plads er det egentlige Magazin og Pakhus, bygt af Krit-Steen fra Stevens-Klint, fire Etager høyt, følgerigen beqvemt til at modtage og lade sortere en Mængde af Asiatiske Vahre, som ved aarlige Auctioner selges til uden og indenlandske Kiøbmænd eller deres Commissionairer. Undertiden rummer dette Huus Effecter for et par Millioner tillige.

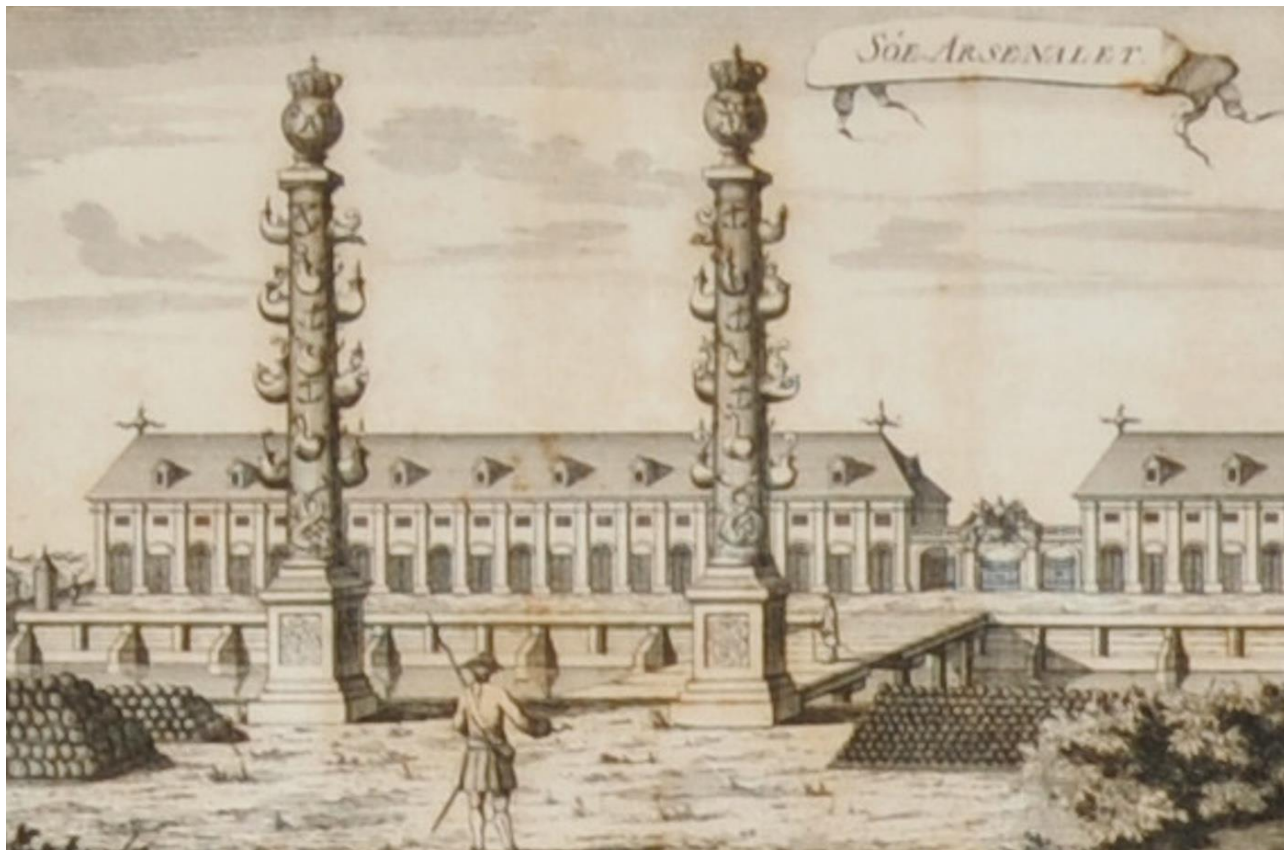
Dokken. Næst ved er den saa kaldte Dokke eller dybe og med kunstig, saavelsom kostbart Tømmer-Værk, i Strandbredden af Amager-Land, langt under Vandkanten, giorte Indhulning, meget større end Skroget af der største Orlog-Skib, dog efter Figuren af dets Underdeel. Brugen (nemlig bemeldte store og kostbare Skibes længere Conservation ved betimelig Forbedring paa Underdelen) er bekjendt, skjønt her til Lands ikke ret (211) længe, uden saavidt Kong

CHRISTIANUS V forsøgte noget deslige paa Gammel-Holm, hvor det ey vilde lykkes. Her frygtede man i lang Tiid det samme, men Guds Velsignelse og Vedkommendes, allermeest General-Admiral-Lieutenat Greve af DANESKIOLD SAMSÖE, hans utrettelige Fliid og Stræbsomhed, bragte dog Arbeydet i nærværende gode Stand, hvorfor ogsaa blev holdet en Slags Frydefæst, den 26 May 1739, da Dokken blev indviet og det Kongelige Herskab indfandt sig som Tilskuere i den Pavillon, der af samme Anledning, blev opbygget ved Dokkens Side.

Biørns-Plads. Foruden det ved saadant kostbart Arbeyd egentligen intenderte, og efter mange Modsigelser til sidst lykkeligen opnaaede Øyemærk, reyste sig ogsaa, tilfældig viis, af dette Dokke-Byggerie, en anden vigtig Fordel, nemlig denne, at derved gaves føyelig Anledning til at tænke paa nogle af de nær ved liggende og med lidet Vand oversvømte Grundes Opfyldelse. En Tømmer-Handler navnlig Biørn, udbad sig til saadan Ende den Jord, som af Dokkens Grav blev opkastet, og da derved var giort en god Begyndelse til Opdæmning, lod han siden, ved Renovations-Vognene, samme fortsætte saaledes, at Aar efter Aar, vandtes det store Stykke Land, som efter hans Navn kaldes Biørns-Plads, nu efter den nærværende Eyer, Vilders Plads. Denne Grund blev anvendt til en Skibs-Værft og besat med endeel Bygninger for Haandværks-Folk, som til mange nye Skibes Bygning, saavelsom de gamles Kølhalning og anden Reparation, siden den Tiid have giort god Tieneste. Til samme Brug anvendes den saa kaldte von Østen-Plads, ikke langt derfra. (212).

Handels-Compagniets Plads. Videre vandtes ogsaa paa samme Maade, den Plads som nu tilhører det almindelige Handels-Compagnie, hvilket der haver sin Skibs-Værf, Pak-Huuse og Trenbrænderie.

Søe-Arsenal. Ligeledes er længere ud paa Havnens Søndre-Side, Christiansholm, som adskilles ved en Canal og sammenføyes ved en Vinde-Broe. Den kaldtes tilforn Motsmands-Plads, efter en Mand som paatog sig det Arbeyd, men ey havde Evne til at fuldføre det. Nu er der anlagt det Kongelige Søe-Arsenal, ziret med tvende anseelig Columnis Rostratis, og beskikket til at modtage, ikke alene den Kongelige-Flodes Artellerie, men ogsaa dens Seil, Master og andet Tilbehør af saadan Storhed, at det ikke kand rummes i det andet nye Magazin, ved Gammel Holm. Herfra og til Toldboden, er anlagt en smal Flyde-Broe og en anden paa Pæle til Nyeholm. Denne sidste ligger ved Havnens Indløb, lige over for Toldboden. Der er nu omstunder den rette Fabrik-Plads eller Orlogs-Skibenes Skibsbyggerie, som for Vandets Dybhed og meere Rum, agtes beqvemmere end Gammel Holm, om hvilken tilforn er meldet, at adskillige Haandværks-Folk vel der have deres Værksteder og Magaziner, men Constructionen selv skeer nu egentlig paa **Nyeholm**. Der er den nye murede Kran, som haver Anseelse af et stærkt Taarn, saa og den nye Corps de Garde, ziret med et lidet Spiir, fra hvis Overdeel udstikkes det store Skibs Flag.

I Betragtning af dette lidet om Nye Holm, saavelsom hvad tilforn meere er anført om Gammel Holm, og ellers kand læses i Hr. General Major DE THURA hans Hafnia Hodierna, meener man, at skjønt det Venetianske Søe-Arsenal haver Ord for at være, i gandske Europa, der allerstørste og fuldstændigste, maa det dog vige Kiøbenhavns dobbelte Holm og hvad dertil henhører. Jeg, som i saadan Sag, ikke kand være Judex Competens, nøyes med at anføre velbemeldte Autors egne Ord:

L. C. saaledes lydende pag. 230. ”Hvo som af uparthiske har Leylighed at see baade det Kiøbenhavnske Arsenal og det Venetianske, og vil gjøre en Sammenligning imellem begge, den maatte have tabt sit Syn og Begreb, om han ey kunde see, at det første i en høy Grad overgaaer det sidste, og følgelig ey det Venetianske, men rettede det Kiøbenhavns Arsenal, (naar jeg bliver ved at betiene mig af samme Navn) kand med Billighed kaldes det største og fuldkommenste i Europa.”